

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Bakalářská práce

Mikuláš Preininger

Příklonné -s v mluvené češtině

Clitic -s in Spoken Czech

2017

Vedoucí práce: Mgr. Jan Chromý, Ph.D.

Poděkování:

Děkuji Janu Chromému za velmi pečlivé vedení práce. Můj velký dík dále patří mé rodině za podporu, pochopení a trpělivost během celého mého studia.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 8. srpna 2017

Mikuláš Preininger

Abstrakt

Cílem této práce je prozkoumat variaci tvarů *jsi* a *-s* ve funkci auxiliáru préterita. Teoretická část shrnuje zásadní poznatky o tématu. Ani jedna z variant jakožto klitikon nenesou vlastní přízvuk, a ve výpovědi tak vyhledává prozodického hostitele. Tím je v češtině zpravidla první fráze klauze. Varianty se od sebe též liší, a to např. foneticky či nářečně. Praktická část obsahuje vlastní výzkum. Ten staví na principech variační sociolingvistiky aplikovaných na data z korpusu ORAL2013. Výsledky potvrzují dominanci tendence klást auxiliár do postiniciální pozice. Odlišné, řádově méně frekventované způsoby užití lze vysvětlit působením jazykové ekonomie, aktuálního členění či tendence klást auxiliár vedle jeho l-ového přičestí. Jako frekventovanější se v současné mluvené češtině ukazuje téměř na celém území ČR varianta redukovaná. Její frekvence přitom roste, jedná-li se o repliku mluvčího z Moravy, nachází-li se v téže klauzi tvar reflexiva *si* či *se* a vyskytuje-li se auxiliár po slově zakončeném explozívou, sonorou či vokálem.

Klíčová slova

klitika, mluvená čeština, jazyková variace, slovosled

Abstract

The aim of this thesis is to explore the variation of forms *jsi* and *-s* in the function of preterite auxiliary. The theoretical part summarizes the essential enquiries concerning the subject. Neither of the variables as clitics has its own stress, and thus in utterance it seeks for a prosodic host. In Czech, it is generally the first phrase of the clause. Variables differ from each other as well, for example phonetically or dialectically. The practical part of the thesis comprises the original research which is based on the principles of the variationist sociolinguistics applied on data from the corpus ORAL2013. The results prove the dominating tendency of placing the auxiliary to the postinitial position. Another, and orderly less frequent means of use, may be explained as an outcome of language economy, functional sentence perspective, or the tendency to posit the auxiliary next to its l-participle. As a more frequent is in contemporary spoken Czech language almost within the whole area of Czech Republic the appearance of reduced variable. Its frequency increases when it comes to speakers from Moravia, if the same clause includes the form of reflexive *sí* or *se*, and if the auxiliary follows a word ending with stop, sonorant, or vowel.

Key words

clitics, spoken Czech, linguistic variation, word order

Obsah

1. Úvod	7
2. Teoretická část	9
2.1. Rozsah variace <i>jsi/-s</i>	9
2.2. Vývoj préteritové a kondicionálové konstrukce	10
2.3. Klitická povaha variant	11
2.4. Varianty <i>jsi/-s</i> z hlediska různých klasifikací klitik	16
2.5. Klitičnost préteritového auxiliáru v diachronním pohledu	18
2.6. Odlišnosti variant	21
3. Praktická část	24
3.1. Výzkum	24
3.2. Metodologie	24
3.3. Vzorek	26
3.4. Sběr dat	26
3.5. Zpracování dat	27
3.6. Proměnné	28
3.7. Hypotézy a výzkumné otázky	31
3.8. Výsledky	33
3.9. Modelování dat	43
3.10. Interpretace	44
4. Závěr	46
5. Zdroje	49

1. Úvod

Před několika lety se mi poprvé dostal do rukou *Český snář* Ludvíka Vaculíka (1990) a já jsem byl nadšený. Byla v něm jasnost, autenticita, přirozenost a pojetí tvorby, se kterými jsem se do té doby v literatuře neseťkal. Přesto mě při čtení cosi rušilo. Byl to způsob, jakým autor, resp. někteří protagonisté, užívali příklonné -s. *Jak ty dopadls na policejtůře?* (Vaculík, 1990: 8), *Jak dopadlas?* (tamtéž: 10), *pak tam přišels* (tamtéž: 28). Podobných vět najdeme v knize celou řadu. Tento způsob užití byl mému jazykovému povědomí cizí. Zeptal jsem se tedy několika svých vyučujících a přátel, ale uspokojivou odpověď jsem nedostal. Rozhodl jsem se proto, že se na způsob, jakým se „naše malé, ale důležité -s“, jak píše Miloš Dokulil (1955: 290), podívám podrobněji.

Na počátku této práce tedy stála obecná otázka, jak se užívá příklonné -s. Zdálo se mi patrné, že se jeho užívání v nějakém ohledu musí lišit od užívání plné varianty *jsi* (větu *Jak ty dopadl jsi na policejtůře?* by totiž podle mě Vaculík nikdy nepoužil). Aby však bylo na tuto otázku vůbec možné odpovědět, bylo třeba se zaměřit i na užívání varianty plné. Jako zásadní se pro užívání obou variant ukázala jejich klitická povaha. Tím se přede mnou otevřela rozsáhlá problematika klitik a celá řada otázek s ní spojených. Ve výsledku se tak práce nevěnuje užívání příklonného -s izolovaně, ale jako výchozí vnímá spíše jeho variaci s plným tvarem *jsi*. Tato variace je zkoumána podle principů variační sociolingvistiky. Jsou tak vymezeny faktory, u nichž lze předpokládat, že variaci ovlivňují, a působení těchto faktorů je testováno na rozsáhlém množství empirických dat. Tato data pak posloužila též k posouzení obecnějších otázek, které vyvstaly při studiu českých klitik.

Práce sestává vedle úvodu a závěru ze dvou částí: teoretické a praktické. V teoretické části nejprve v kapitole 2.1. krátce vymezuji případy, jichž se variace týká. Tyto případy pak v kapitole 2.2. odlišuji, přičemž ve zbytku práce se již omezují pouze na zkoumání variace v rámci konstrukce préteritové a konstrukci kondicionálovou nechávám stranou. V dalších třech oddílech se pak věnuji základní vlastnosti variant, tedy jejich klitičnosti: nejprve tento jev

stručně definuji a specifikuji jeho fungování v současné češtině (2.3.), poté představuji několik základních klasifikací klitik a za jejich pomoci blíže vymezuji klitickou povahu zkoumaných variant (2.4.) a nakonec přidávám krátké rozpracování této problematiky z diachronního hlediska (2.5.). Po vymezení společných vlastností variant pak v poslední kapitole teoretické části shrnuji, v jakých ohledech se od sebe zkoumané tvary naopak liší (2.6.). Praktickou část otevírá kapitola 3.1., v níž je stručně představen vlastní výzkum, jeho základní východiska a otázky. Poté následuje pasáž 3.2., věnovaná uplatněné metodologii, tedy variační analýze. V dalších oddílech podrobněji specifikuji vzorek, na němž byl výzkum proveden (3.3.), a v krátkosti popisuji sběr (3.4.) a zpracování (3.5.) analyzovaných dat. V kapitole 3.6. vymezuji proměnné, resp. faktory, o nichž jsem předpokládal, že by na zkoumanou variaci mohly mít vliv. V oddíle 3.7. jsou formulovány konkrétní hypotézy vycházející především z odborné literatury a další výzkumné otázky, které se otevřely v průběhu práce. Poté již následuje shrnutí výsledků (3.8.), jejich interpretace (3.9.) a závěr (4.).

Literaturu, z níž ve své práci vycházím, lze rozdělit do několika skupin. První skupinu představují mluvnice, a to jak synchronní, tak diachronní. Druhou skupinu tvoří literatura o klitících. Z obecných příruček vycházím především z publikace *Clitics. An Introduction* Any R. Luís a Andrewa Spencera (2012), z literatury věnované konkrétně příklonkám v češtině pak využívám zejména heslo Klitikon v *Novém encyklopedickém slovníku češtiny* (2016), jehož autory jsou Ludmila Uhlířová, Peter Kosta a Ludmila Veselovská. Z diachronně zaměřené literatury pro mě byla velmi přínosná monografie Pavla Koska *Enklitika v češtině barokní doby* (2011). Do třetí skupiny spadají texty, které se z různých pohledů zabývají konkrétně zde zkoumanými variantami, např. Sedláček (1994), Válková (2011), ale též Balhar – Jančák (2011). Poslední skupinu tvoří texty metodologické. V tomto ohledu vycházím především z publikací o variační analýze od Sali A. Tagliamonte (2006, 2012). Při designu vlastního výzkumu jsem se pak inspiroval monografií Jana Chromého *Protetické v- v současné češtině* (2017).

2. Teoretická část

2.1. Rozsah variace *jsi/-s*

*Jsi*¹ a jeho redukovaný protějšek *-s* jsou variantními tvary pro 2. os. sg. slovesa *být*. Sloveso *být* nicméně může vystupovat v mnoha funkcích, přičemž opozice tvarů *jsi/-s* v tomto ohledu není symetrická. To ilustruje tabulka 1.

	<i>jsi</i>	<i>-s</i>
verbum existentiae	<i>Ty jsi!</i>	<i>*Tys!</i>
sponové sloveso	<i>Ty jsi bystrý.</i>	<i>?/*Tys bystrý.</i>
auxiliár préterita	<i>Ty jsi přišel.</i>	<i>Tys přišel.</i>
auxiliár kondicionálu²	<i>Ty by jsi přišel.</i>	<i>Ty bys přišel.</i>

Tabulka 1: Možnosti užití variant *jsi* a *-s*.³

Plný tvar 2. os. sg. přítomného tvaru slovesa *být* lze užít ve všech výše zmíněných funkcích. Redukovaná varianta *-s* je oproti němu v současné češtině funkčně omezena na tvar auxiliáru préterita a kondicionálu.⁴

¹ *Jsi* zde prezentuje jak výslovnostní variantu s realizovaným náslovným *j-*, tak bez něj (která je v mluvené češtině o poznání frekventovanější, viz níže).

² Podmiňovací způsob je zde pro úspornost zastoupen pouze kondicionálem přítomným.

³ Protože se tento text zabývá primárně mluvenou češtinou, uvádí tabulka bez rozlišení tvary kodifikované a nekodifikované. Znaménko *** značí negramatickou větu a znaménko *?* větu na pomezí gramatičnosti.

⁴ V dané dvojici tak má pozici příznakového členu, jehož komplementem je třetí varianta *jseš*. Ta je rovněž variantou příznakovou, avšak omezenou na zbylé funkce slovesa *být*. Funkční opozice příznakovosti a bezpříznakovosti, sloužící především ke stylové a nářeční diferenciaci, tak zůstává zachována napříč celým subparadigmatem.

2.2. Vývoj préteritové a kondicionálové konstrukce

Variace tvarů *jsi/s* je tedy v současné češtině omezena na dva typy konstrukcí – na préteritovou a na kondicionálovou.⁵ Pro další výklad se zde ukazuje jako vhodné nahlédnout na obě konstrukce z diachronní perspektivy.

Jak uvádí např. Kosek (2011: 118–119), préteritová konstrukce v té formě, jak ji známe dnes (indikativ prézenta *být* + l-ové participium), se vyskytovala již v praslovanštině.⁶ Lišila se však svou sémantikou. V praslovanštině měla zprvu rezultativní význam, později, i ve staroslověnštině, význam perfektový a významu préteritového nabyla až ve starší češtině, kdy také nahradila dva syntetické minulé časy, aorist a imperfektum. Již od dob starší češtiny se přitom lze setkat jak s variantou s plným auxiliárem (*zei si chtiel* ‚že si chtěl‘), tak s variantou s auxiliárem redukovaným (*seys přěpustil* ‚žes dopustil‘).⁷ Obě varianty přitom variují co do přítomnosti náslovného *j-* (Kosek, 2011: 118–119).⁸

Kondicionálová konstrukce je rovněž doložena již v nejranějších vývojových stádiích češtiny a podobně jako ta préteritová prošla určitými změnami. Původně měla antepreteritální význam, který si částečně dochovala ještě ve starší češtině. V tomto období dochází k její plné gramatikalizaci jakožto konstrukce podmínkové (Kosek, 2011: 163–164). Podstatnější je z našeho hlediska však změna formální. Ta se týká kondicionálového auxiliáru. S tím, jak se vytrácel aorist, totiž začalo docházet k reanalýze pomocného slovesa. To bylo na základě 2. os. pl. *byste* dekomponováno na kondicionálový marker *by* a osobní koncovku (*j*)*ste*. Původní auxiliár pro 2. os. sg. *by* tak nahradily tvary

⁵ Užití příklonného *-s* jako tvaru sponového slovesa mělo své místo například ještě v barokní češtině (Kosek, 2011: 122–123), dnes má však již značně knižní povahu a v mluvené češtině se, jak ukazují data, v podstatě nevyskytuje.

⁶ Výraznou formální změnou od té doby bylo sice vypuštění pomocného slovesa v 3. os. sg. i pl. To nicméně z našeho pohledu není až tak podstatné.

⁷ První doklad pochází z *Žaltáře klementinského*, druhý z *Alexandreidy*. Oba cituji podle Gebauera (1960: 414).

⁸ Variace v přítomnosti náslovného *j-* měla (či měla mít) funkční charakter – varianta s *j-* byla užívána pro tvary *být* s lexikální funkcí, bez něj pak pro tvary s funkcí gramatickou (Kosek, 2011: 127–130).

by jsi (s mezerou i bez) a *bys*, přičemž druhý zmíněný byl v novočeském období kodifikován (Kosek, 2011: 163–166). Variace *jsi* a *-s* se tak v kondicionálové konstrukci začala objevovat až v češtině doby střední.

Zatímco u auxiliáru préterita lze sledovat vzájemnou konkurenci variant již od starší češtiny, která vyústila v kodifikaci s plným tvarem auxiliáru, variace u kondicionálu se začala objevovat až o jednu vývojovou epochu později a skončila kodifikací kontrahovaného auxiliárního *bys*. Dané konstrukce se tedy ze synchronního i z diachronního hlediska do značné míry liší, a variace v rámci jejich auxiliárových tvarů tak představuje dva problémy, které lze a patrně též je třeba odlišovat. Ve zbytku této práce se kvůli omezenému času a rozsahu budeme věnovat již pouze tvaru auxiliáru préterita (dále též 2AUXP).

2.3. Klitická povaha variant

Užívání variant *jsi/-s* v současné češtině je značně ovlivněno tím, že se jedná o klitika. V následujících odstavcích proto shrneme základní synchronní i diachronní vlastnosti českých klitik a uvedeme některé jejich základní klasifikace. Na základě takto předestřené rámcové pak posoudíme, čím je pozice zde zkoumaných tvarů specifická a zda nám zasazení do kontextu českých klitik neposkytuje možnost říci o užívání zkoumaných variant něco nového a případně dané tvary dále odstínit.

Klitika bývají tradičně definována jako slova, která se „vyskytují vždy pouze v podobě nepřízvučné“ (MČ 1, 1986: 74). Kvůli svému fonetickému deficitu se tak nevyskytují samostatně a jsou nucena přiklánět se ke slovu přízvučnému, ke svému prozodickému hostiteli, s nímž tvoří jeden přízvukový celek.

Klitika, včetně tvarů auxiliáru préterita, nicméně vykazují i specifické chování, které nelze vysvětlit čistě foneticky. Takovým případem je poměrně pevně stanovené postavení klitika ve větě. Jako rozhodující se v tomto ohledu neukazuje kritérium fonetické, nýbrž syntaktické. Většina českých klitik se řídí pravidlem, které jako první konkrétněji formuloval Jacob Wackernagel ve své práci *Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung* (1892). To se týká rozsáhlé třídy příklonek v indoevropských jazycích a jako základní pro ně

vymezuje pozici po prvním přízvučném slově v klauzi (Spencer – Luís, 2012: 39). Wackernagel (1892) se tímto vymezil proti názoru Alberta Thumba, podle něhož byla pozice klitik závislá na kategorii předchozího slova (Spencer – Luís, 2012: 40). Takové upřesnění bylo jistě na místě a například pro srbochorvatštinu (respektive srbštinu a chorvatštinu) se částečně ukazuje jako adekvátní (tamtéž: 41). Podíváme-li se však na situaci příklonek v současné češtině, zjistíme, že ani takto formulované pravidlo se neobejde bez korekcí. Spíše než první přízvučné slovo hraje totiž v češtině roli první syntaktická fráze. Wackernagelova klitika, nazývaná též 2P klitika (ve významu „second position“), se proto ukazuje jako nosné dále rozdělit na 2W klitika („second word“), následující po prvním přízvučném slovu klauze, a na 2D klitika („second daughter“), následující po první syntaktické frázi. Většina klitik v současné češtině, včetně tvarů auxiliáru préterita, pak spadá do kategorie druhé (tamtéž: 40–41).

Základní pozicí tvarů auxiliáru préterita je tedy pozice po první frázi. Tou může být pochopitelně i jedno slovo, tedy holý větný člen, a 2W pozice tak může splývat pozicí 2D. Jak ale uvádí Uhlířová (1987: 83–84), může se jednat i o jednotky výrazně komplexnější (slovně rozvitý větný člen, větný člen rozvitý vedlejší větou přívlastkovou, vedlejší věta). Syntaktické vymezení druhé pozice se tak sice ukazuje jako adekvátnější, zároveň však celou situaci komplikuje. Zatímco určení prvního přízvučného slova je vcelku jednoduché, vymezení prvního relevantního syntaktického konstituentu se ukazuje jako výrazně složitější. Zásadní je v tomto ohledu odlišná role, jakou mohou jednotlivé výrazy v syntaktické struktuře hrát.

První problém představují výrazy, které se nepodílejí na větněčlenské výstavbě věty, tedy oslovení a vsuvky. Jejich volné syntaktické zapojení do výpovědi sice pozici příklonek nijak nedeterminuje (mohou stát před nimi i za nimi), svou přítomností však mohou způsobit, že se jejich přičiněním příklonka ocitne daleko od začátku klauze (srov. hypotetickou větu *Čerstvě načepované pivo, Lud'ku, charakteristicky nahořklé po žateckém chmelu, a to mi všichni potvrdí, jsi přece nikde jinde ochutnat nemohl.*)

Odlišně je tomu u částic. Ty sice také nemají žádnou větněčlenskou platnost, hostitelským slovem však být mohou (srov. větu *Vždyť jsi/-s ho měl na lopatě!*) Podobně jako u částic je tomu pak i u spojek (s výjimkou frekventovaných spojek, *a, i a ale*).

Dále je nutno podotknout, že byla doposud řeč pouze o postavení příklonek ve větě s bezpříznakovým slovosledem. Slovosled češtiny je nicméně značně variabilní, a umožňuje tak vedle bezpříznakového rozestavení také řadu rozestavení příznakových. Ta slouží především k účelům aktuálního členění. Jak uvádí Uhlířová – Kosta – Veselovská (2016), pozice příklonek se aktuální členění dotýká systematicky v případě vedlejších vět spojkových. Ty mívají vedle bezpříznakového slovosledu zcela běžně i slovosled příznakový, kdy se aktualizované téma ocitá bezprostředně za spojkou a odsouvá tak příklonku do pozice třetí (srov. věty *Myslel jsem, že jsi/-s tam Lud'ka neviděl. a Myslel jsem, že Lud'ka jsi/-s tam neviděl.*)⁹ Jak však ukázala naše data, tento jev se nemusí týkat pouze vedlejších vět uvozených spojkou, nýbrž v podstatě jakýmkoli spojovacím výrazem (srov. souvětí *Zarazilo mě, kolik ty jsi tam znal lidí.*)

S aktualizací tématu pak souvisí i postavení klitik v konfrontačním souvětí, kde je třetí pozice klitika dokonce pozicí bezpříznakovou (*Zatímco Lud'kovi jsi/-s donesl pivo, mě jsi/-s neobsloužil.*¹⁰)

Klitikon se dále může ocitat až ve třetí pozici, má-li klauze subjektivní slovosled a začíná částicí (*Vždyť Lud'ka jsi/-s už zmínil nejmíň tisíckrát!*)

Čeština disponuje celou řadou Wackernagelových klitik. V jedné větě se jich přitom může vyskytnout pochopitelně i více najednou (pak mluvíme o tzv. klitickém trsu). V takových případech existuje preferované pořadí, v jakém po sobě klitika následují.¹¹ Shrnutí podává tabulka 2.

⁹ Jak ukazují naše data, tento jev není v mluvené češtině zcela nepatrný. Typicky bývá takto předsunuto osobní zájmeno *ty*.

¹⁰ Zde má slovosled distinktivní platnost – srov. odlišný, časový význam věty *Zatímco jsi/-s Lud'kovi donesl pivo, jsi/-s mě neobsloužil.*

¹¹ Uhlířová – Kosta – Veselovská (2016) uvádějí, že se jedná spíše o zobecnění, které s některými idiolekty nemusí být nutně ve shodě.

1.	2.	3.	4.	5.	6.
-li	auxiliár	volný dativ	reflexivum	dativ	akuzativ

Tabulka 2: Sousednost klitik v klitickém trsu (Kosek, 2011: 41).

Na základě dosavadního výkladu je již možno určit základní pozici, v níž se variantní tvary 2. os. sg. auxiliáru préterita v současné češtině obvykle vyskytují, tedy pozici kanonickou:

Klitika *jsi/-s* se přiklání k první frázi klauze, případně k iniciální částici. V případě, že klauze začíná spojkou (s výjimkou *a*, *i* a *ale*), přiklání se *jsi/-s* za ni. Ve vedlejší větě, podobně jako v hlavní větě uvozené částicí, může příklonka v důsledku aktualizace tématu figurovat až na pozici třetí. Jestliže se ve větě vyskytuje příklonka *-li*, klade se *jsi/-s* zpravidla až za ni. Ostatní Wackernagelovy příklonky se typicky řadí za tvar auxiliáru.

Samostatným problémem jsou případy, kdy se v jedné klauzi vyskytují vedle sebe auxiliár préterita a tvar reflexiva *si/se*. V takové situaci existují tři řešení:

- a) auxiliár se realizuje v plné formě a reflexivum stojí za ním (*Ty jsi si ještě neobjednal?*, *Ty jsi se zbláznil!*),
- b) auxiliár se realizuje v redukované formě a reflexivum stojí za ním (*Ty s si ještě neobjednal?*, *Ty s se zbláznil!*),
- c) auxiliár se realizuje v redukované podobě a přiklání se k reflexivu (*Ty sis ještě neobjednal?*, *Ty ses zbláznil!*).

Tomuto tématu se obsáhle věnuje Sedláček (1994). Dospívá k tomu, že během 20. století začala být při kodifikaci upřednostňována novější varianta c), a to dost možná vlivem idiolektu a nářeční příslušnosti kodifikátorů (Sedláček, 1994). Varianty se totiž z nářečního hlediska různí. Zatímco v Čechách (odkud pocházela většina jazykovědců, kteří se tímto jevem a jeho kodifikací zabývali), na Valašsku a z větší části i ve Slezsku se běžněji užívá varianta a), na zbytku území České republiky, tedy na většině Moravy, je frekventovanější varianta c). Pozoruhodné a vlastně logické je pak to, že z hlediska stylového hodnocení je situace přesně opačná – v první oblasti je jako stylově vyšší označována varianta c) a v oblasti druhé varianta a) (tamtéž). Obě varianty se tedy

v mluvené češtině konce 20. století ukazují jako živé, a tak ani zde k žádné z nich nebudeme přistupovat jako k primární. Jako okrajová se ukazuje pouze varianta b), která je charakteristická zejména pro beletrii do začátku 20. století. Důvodem pro její minimální frekvenci v běžné komunikaci je patrně její výslovnostní náročnost (tamtéž).

Zvláštní význam pro nás má konferenční příspěvek Lucie Válkové „Za deset litrůs říkal? Příklonné -s a jeho distribuce ve spontánním dialogu“ (2011). Autorka v něm prezentuje výsledky kvalitativního výzkumu provedeného na materiálu získaném z korpusů ORAL2006 a 2008. Zkoumána je pouze distribuce příklonné varianty, a to zejména ze dvou hledisek: funkčněgramatického a syntaktického.

V ohnisku prvního hlediska je slovnědruhová platnost slova, k němuž se -s přiklání. Ze získaných dat vyplývá, že se příklonka pojí se všemi slovními druhy s výjimkou předložek a citoslovcí (Válková, 2011: 47). Skutečnost, že si -s nevolí jako svého hostitele předložky, lze vysvětlit tím, že předložka se jménem tvoří příliš těsné syntagma. Absenci případů, kdy se -s přiklání k citoslovcí, už tak snadno vysvětlit nejde. Autorka se kloní k interpretaci, že výpovědi typu *Bács udělal*. či *Néééés zakřičel*. sice možné jsou, jen je v daném vzorku nenajdeme doložené (tamtéž).¹²

Zjištění z oblasti syntaxe jsou pak v podstatě dvě. Zaprvé, příklonné -s vždy předchází své participium (nepřiklání-li se právě k němu) a v dokladech je od sebe dělí maximálně dvě textová slova. Zadruhé, -s se nemůže pojit se syntaktickým adjektivem ve funkci shodného přívlastku (tamtéž).

Vedle uvedených dvou aspektů zohledňuje Válková i aspekt fonetický, konkrétně kvalitu koncové hlásky prozodického hostitele. Podle jejích zjištění

¹² Distribucí příklonného -s z hlediska slovnědruhové platnosti hostitelského slova se před Válkovou zabýval rovněž Hrdlička (1997). Shledal, že v mluvnících byla doposud jakožto možní hostitelé uvedena osobní a tázací zájmena, spojky a částice (MČ 2: 413), případně ještě adverbia (PMČ: 314). Tento výčet nepovažuje za zcela úplný a na základě svého jazykového povědomí jej dále navrhuje rozšířit o substantiva, adjektiva a číslovky (Hrdlička 1997: 218–219).

jsou obvyklá nejen artikulačně snadná spojení, ale též spojení artikulačně náročná, kdy hostitelské slovo končí např. sykavkou (tamtéž).

Výklad je uzavřen dvěma konstatováními. Zaprvé, v korpusu jsou zastoupeny i výskyty *-s* v iničiální pozici. Zadruhé, *-s* se může v rámci jedné klauze vyskytovat i dvakrát, a tedy v podstatě redundantně (např. *Tys s níš mluvil.*) (tamtéž).

2.4. Varianty *jsi/-s* z hlediska různých klasifikací klitik

Jak bylo naznačeno výše, klitika představují hraniční a poměrně komplikovanou kategorii. To se projevuje mimo jiné i na možnostech jejich klasifikace. Klitika lze totiž třídit na základě celé řady kritérií (fonetických, morfosyntaktických, typologických apod.). Níže shrneme čtyři základní klasifikace, které jsou jednak tradiční a jednak nám mohou pomoci nahlédnout některé vlastnosti zde zkoumaného jevu.

První klasifikace dělí klitika na základě jejich postavení vzhledem k hostiteli na

- a) předklonky – klitikon se ke svému hostiteli připojuje z levé strany,
- b) příklonky – klitikon se ke svému hostiteli připojuje ze strany pravé.

Varianty *jsi* a *-s* mají z tohoto hlediska typicky povahu příklonek. Existují nicméně i výjimky. První z nich je případ, kdy se klitikon ocitá v pozici po vedlejší větě. V takovém případě se *jsi/-s* přiklání ke svému hostiteli zleva (srov. větu '*Že tu 'bude 'zase 'řeč 'o Lud'kovi, 'jsi/-s už nejspíš 'nedoufal.*'¹³) Další případ, kdy mají varianty *jsi/-s* povahu předklonky, již spadá mimo normu spisovné češtiny. Jedná se o výpovědi, v nichž mluvčí užije klitikon na samém začátku syntaktického segmentu (srov. větu '*jsi/-s ho tam včera 'neviděl?*'¹⁴

¹³ Znaménko ' značí přízvuk.

¹⁴ Tyto případy jsou podrobně analyzovány v článcích Hoffmannová – Kolářová (2013) a Hoffmannová – Richterová (2015). Iničiální pozice (a tudíž i předklonná povaha) *jsi/-s* je zde chápána jako důsledek elipsy demonstrativa *ty* (Hoffmannová – Richterová, 2015: 15). Podobně k tomuto jevu přistupuje i PMČ (2003: 648). Přijatelnost věty s neelidovaným *ty*,

Druhou klasifikaci nabízí Arnold M. Zwicky (1977). Podle té lze klitika rozdělit na

- a) klitika obyčejná (*simple clitics*), tj. nepřízvučné varianty, které se od svých přízvučných protějšků liší pouze svou fonetickou povahou,
- b) klitika zvláštní (*special clitics*), tj. nepřízvučné varianty, které se od svých přízvučných protějšků liší i svými gramatickými vlastnostmi,
- c) vázaná slova (*bound words*), tj. klitika, která své neklitické protějšky vůbec nemají. (Zwicky, 1977: 3–7)

Klitika *jsi/-s*, podobně jako většina českých klitik (např. klitické tvary zájmen), spadá do kategorie klitik zvláštních. Od svého přízvučného protějšku liší například tím, že není negovatelné (**Přišel nejsi/-s.*)

Podle dalšího dělení se klitika třídí na

- a) klitika stálá, tedy taková, která nejsou za žádných okolností schopna sama nést přízvuk,
- b) klitika nestálá, tedy taková, která za určitých okolností sama přízvuk nést mohou. (Uhlířová – Kosta – Veselovská, 2016)

Protože jsou tvary auxiliáru préterita vždy prozodicky závislé na svém hostiteli, náleží mezi klitika stálá.

Poslední klasifikace, kterou zde uvedeme, se odvíjí od vztahu klitika k jeho hostiteli. Rozlišují se tak

- a) klitika slovní, tj. ta která vyžadují, aby byl jejich prozodický hostitel totožný s jejich hostitelem syntaktickým, tedy výrazem, na němž mluvnicky závisí,
- b) klitika větná, tj. ta, která totožnost svých hostitelů nevyžadují. (tamtéž)

Prozodický hostitel auxiliáru préterita není nijak větněčlensky omezen. Varianty *jsi/-s* tak spadají do třídy klitik větných.

umístěným až na samý konec věty, tedy na samý vrchol výpovědní dynamičnosti (např. *'Jsi/-s mi to 'do toho 'piva 'hodil 'ty!'*), ponechávám ke zvážení. Nutno nicméně dodat, že se podobný případ mezi analyzovanými větami neobjevil.

Tvary auxiliáru préterita se tedy řadí mezi klitika (většinou) příklonná, zvláštní, stálá a větná.

2.5. Klitičnost préteritového auxiliáru v diachronním pohledu

Jedinou diachronně zaměřenou prací, která se podrobně věnuje českým klitikům, představuje Koskova monografie *Enklitika v češtině barokní doby* (Kosek, 2011). Kniha věnuje po kapitole všem ze současných stálých klitik. Každá kapitola má zhruba následující strukturu: nejdříve je dané klitikon stručně uvedeno a je nastíněn jeho historický vývoj a poté jsou prezentovány výsledky empirického výzkumu, na jejichž základě je konkrétněji vymezena pozice daného klitika v barokní češtině. Celá jedna kapitola je tak věnována i auxiliáru préterita.¹⁵ Její hlavní poznatky shrneme v následujících odstavcích.

Autor zjišťuje, že z vývojového hlediska jsou pro auxiliár préterita zásadní dva procesy. Prvním z nich je postupná ztráta vlastního přízvuku, vrcholící v období starší češtiny. Na tuto skutečnost poukazují doklady, v nichž préteritový auxiliár ještě vykazuje některé rysy nepříklonnosti, jako schopnost být negován či stát na začátku věty a fungovat jako opěrné slovo pro jiné příklonky (Kosek, 2011: 120).¹⁶ Druhým procesem je konkurence dvou základních slovosledných pozic, v nichž se auxiliár préterita vyskytuje. „[L]ze předpokládat, že pro vývoj češtiny je typická konkurence postiniciálního slovosledu enklitik se slovosledem kontaktním (zejména postverbálním).“ (Kosek, 2011: 120–121). O postiniciální pozici už byla řeč výše (Wackernagelova pozice). Kontaktní pozice je pak taková pozice, která předchází pozici l-ového participia (preverbální) nebo ji následuje

¹⁵ Informace konkrétně o tvaru pro druhou osobu, natožpak o jeho variantách, v textu nejsou. Nepředpokládáme ale, že by se svými vlastnostmi od ostatních tvarů nějak dramaticky lišil.

¹⁶ Skutečnost, že kliticizace préteritového auxiliáru kulminuje právě ve starší češtině, lze vysvětlit tím, že v témže období vrcholí proces gramatikalizace préterita. Kombinace přítomného tvaru *být* a l-ového participia začíná systematicky značit prostý minulý čas (extenze), ztrácí svůj přítomnostní význam (desémantizace) a tvar slovesa *být* ztrácí svůj přízvuk (fonetická redukce) – stává se klitikem.

(postverbální).¹⁷ Jak bylo uvedeno výše, tendence klást klitika do postiniciální pozice je v současných slovanských jazycích velmi rozšířená (např. Franks – King, 2000: 120). Existují však i slovanské jazyky, u nichž je výraznější tendence klást klitika do pozice kontaktní. To je případ staroslověnštiny, bulharštiny, ale třeba i polštiny (Kosek, 2011: 120–121).

Pro účely empirické části vytvořil autor vzorek textů a následně analyzoval pozice, v nichž se jednotlivá klitika vyskytují.¹⁸ Vzhledem k výše zmíněným slovosledným tendencím auxiliáru préterita se rozhodl pro analýzu dvojí.

Zprvė zkoumá, jakou pozici zaujímá auxiliár v lineární syntaktické struktuře klauze, tedy pozici absolutní. Vymezuje následující tři postavení:

- a) iniciální pozice – auxiliár figuruje na počátku klauze,
- b) mediální pozice – auxiliár se nachází mezi pozicí iniciální a finální,
- c) finální pozice – auxiliár je posledním slovem klauze.

Zadruhé zohledňuje pozici relativní. Zde je rozlišení následující:

- a) podle vztahu k regentu:
 - a. kontaktní pozice
 - i. preverbální – auxiliár bezprostředně předchází l-ové participium,
 - ii. postverbální – auxiliár je umístěn hned za l-ovým přičestím,
 - b. izolovaná pozice – mezi auxiliárem a jeho regentem se nacházejí jiná neklitická slova;
- b) podle vztahu k absolutním pozicím:

¹⁷ Jedná se o tendenci dvojího druhu. V prvním případě klitikon volí své umístění na základě lineárního uspořádání frázové struktury klauze. V druhém případě si bez ohledu na syntaktické vlastnosti věty vybírá pozici vedle svého regentu, v tomto případě l-ového přičestí. Tyto tendence se vzhledem k tomu, že každá bere zřetel na něco odlišného, nevylučují (srov. větu *Zapomněl jsi/-s na Lud'ka.*)

¹⁸ Koskův výzkum je z logiky věci založen na analýze psaných komunikátů. Ačkoli se autor pokusil vybrat texty z rozličných stylových spekter (Kosek, 2011: 56), je třeba mít na paměti, že závěry, k nimž došel, mohou mít pro naše účely pouze omezený význam.

- a. postiniciální pozice – auxiliár následuje za prvním přízvuchným slovem či za první frází,
- b. prefinální pozice – auxiliár se objevuje bezprostředně před slovem na konci klauze. (Kosek, 2011: 46–47)

Na základě takto nastíněné analýzy dochází Kosek k následujícím zjištěním.

Auxiliár préterita měl v barokní češtině již plně klitickou povahu. Svědčí o tom tyto skutečnosti: nenachází se v iniciální větné pozici po koncové pauze, nevyskytuje se po spojkách *a*, *i*, *ale*, po vokativu a po citoslovci, nemůže stát samostatně a nepojí se s negací.

Co do slovosledného postavení dominuje pozice postiniciální, tedy pozice na druhém místě klauze bez ohledu na pozici participia (76,9 %) (Kosek, 2011: 161). V případě, že je první člen klauze rozvitý, stává auxiliár častěji až za celou první frází. Opačné případy, tedy případy, kdy se pomocné sloveso ocitá ve 2W pozici, jsou podstatně méně četné a lze je zpravidla interpretovat jako důsledek aktualizace prvního členu fráze. Jak však autor podotýká, celkový počet dokladů obou pozic je natolik nerepresentativní (21 výskytů 2D pozice a 5 výskytů 2W), že z něj nelze vyvozovat zobecňující závěry (Kosek, 2011: 138–140). Druhou nejfrekventovanější je pozice kontaktní (dohromady 63 %, z toho 33 % preverbální a 30 % postverbální). Tu autor na základě distribuce výskytů v typech textů hodnotí jako stylově vyšší (Kosek, 2011: 162). Třetím, nejméně zastoupeným typem je pak pozice izolovaná. Z analyzovaného materiálu přitom vyplývá, že se auxiliár může v této pozici nacházet pouze tehdy, stojí-li participium nalevo od něj (tamtéž). Celou situaci pak autor shrnuje následovně:

„Zjištěný barokní stav naznačuje, že pro vývoj českých verbálních klitik je nutné počítat s dominantní konkurencí postiniciální a kontaktní pozice. I když tento předpokládaný vývojový konflikt je třeba podrobit další analýze, je zřejmé, že v barokním období získává navrch pravidlo nutící enklitika zaujímat postiniciální pozici.“ (tamtéž)

Protože se nejedná o vylučující se pozice, domnívám se, že je vhodnější hovořit o faktorech, které umístění auxiliáru ovlivňují, či o tendencích. Kosek se

bohužel korelací těchto faktorů dále nezabýval. Nelze tak například spolehlivě říci, do jaké míry interpretovat výskyty v kontaktní pozici jako důsledek tendence klást klitikon k jeho regentu a do jaké míry pro jejich vysvětlení postačuje silnější tendence klást klitikon do pozice postiniciální.¹⁹

2.6. Odlišnosti variant

Dosud jsme se věnovali především vlastnostem, které platí pro 2. os. sg. auxiliáru préterita obecně, tedy jak pro variantu *jsi*, tak pro její redukovaný protějšek *-s*. Nyní se zaměříme na to, v čem se dané varianty ve funkci tvaru pomocného slovesa prostého minulého času naopak liší.

První odlišnost je zřetelná ze samotné formy. Zatímco plný tvar odpovídá fonetickému schématu (C)CV, redukovanou variantu lze schematizovat jako C. Varianty se tak liší co do slabičnosti. *Jsi* je v tomto ohledu samostatné, zkrácený protějšek naopak tvoří slabiku až s první či poslední slabikou hostitelského slova.

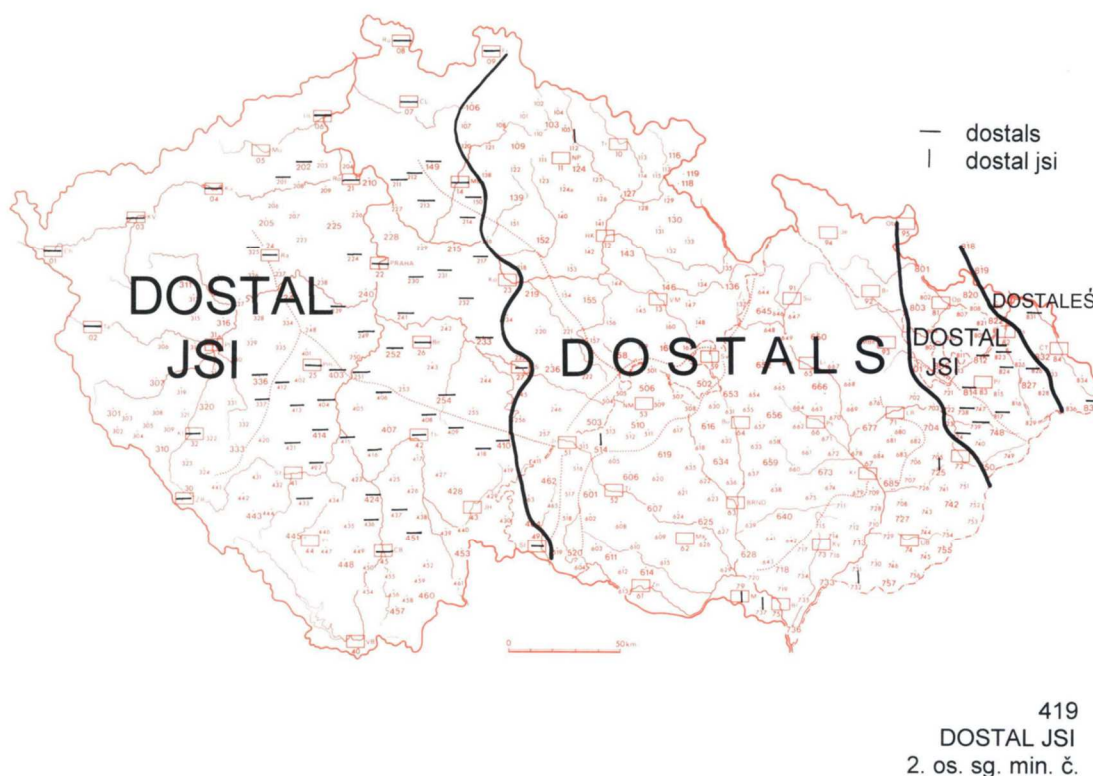
O další odlišnosti se můžeme dočíst v Trávníčkovi (1951: 579): „Místo *jsi* bývá *s*, které se přiklání k předcházejícímu slovu [...]. Neobvykle se klade *s* v kniž. jazyce k příčestí: *proč to bralas?*“ Z Trávníčkových slov tedy vyplývá, že redukovaná varianta nemusí být na rozdíl od plného tvaru nutně omezena na kanonickou pozici auxiliáru préterita, jak byla vymezena výše, a její umístění se může řídit primárně podle příčestí. Jedná se tedy o manifestaci obecné tendence klást příklonku do kontaktní pozice. Svědčí o tom i skutečnost, že Trávníček podobně jako Kosek (Kosek, 2011: 162) větu s příklonkou v takovéto pozici hodnotí jako knižní.

¹⁹ Míra, v jaké se může klitikon vyskytovat v postiniciální pozici a zároveň v pozici kontaktní, je pak nepřímou úměrná délce klauze – čím kratší je klauze, tím vyšší je pravděpodobnost, že se klitikon ocitne zároveň v postiniciální a kontaktní pozici. Informace o délce klauze nicméně Kosek rovněž nepodává.

Variantám 2. os. sg. auxiliáru préterita se věnuje též *Český jazykový atlas 4* (2011). Ten ukazuje nářeční rozrůznění variant na příkladě dvojice *dostal jsi* × *dostals*. Píše o něm následující:

„Složený slovesný tvar *dostal jsi* byl zachycen (často vedle podoby *dostals*) jednak v [jihozápadočeském] nář. a ve většině [středočeského] nář., jednak ve [slezském] nář. a v sev. úseku [východomoravského] nář. Podoba *dostals* (jako jedinečná) je typická pro celou Moravu (bez sev. okraje [východomoravského] nář.), dále pak pro [severovýchodočeské] nář. a vých. okraj [středočeského] a [jihozápadočeského] nář. Tvar *dostales* byl zapsán v přechodových nář. čes.-pol. Situace ve městech se shoduje s venkovským okolím.“ (Balhar – Jančák, 2011: 594)

Výklad ilustruje mapa na obrázku 1.

Obrázek 1: Územní distribuce variant *dostal jsi* × *dostals* podle ČJA (Balhar – Jančák, 2011: 419)

Podobnou skutečnost konstatuje o něco obecněji i Cvrčková *Mluvnice současné češtiny 1* (2010). Podle té se redukovaná varianta používá „hlavně na Moravě a ve východních Čechách, ale nejen tam“ (Cvrček, 2010: 241).

Další, související nářeční diferenciaci uvádí Sedláček (1994). Ta se týká klauzí, v nichž se vyskytuje tvar 2. os sg. préteritového auxiliáru spolu s reflexivem *se/si*. Izoglosa v takovém případě vede v podstatě stejně jako na obrázku 1, přičemž varianta *jsi se / jsi si* převládá tam, kde je frekventovanější plný tvar (*dostal jsi*), a varianta *ses/sis* dominuje v místech, kde mluvčí častěji užívají tvar redukovaný (*dostals*) (Sedláček, 1994).

3. Praktická část

3.1. Výzkum

Cílem výzkumu je pokud možno co nejkomplexněji prozkoumat chování variant *jsi* a *-s* ve funkci tvaru pro 2. os. sg. auxiliáru préterita.

Jak bylo ukázáno výše, jejich distribuce v klauzi je určena především jejich klitickou povahou. Předpokládá se, že zásadní roli v tomto ohledu sehrávají dvě tendence: klást klitikon do pozice postiniciální a klást jej do pozice kontaktní. Ve svém výzkumu se pokusím zjistit, do jaké míry se tyto dvě tendence uplatňují u zkoumané proměnné, případně jak se liší u jednotlivých variant, a zároveň též posoudit, nakolik nasbíraná data předpoklad o těchto dvou konkurenčních tendencích potvrzují.

Centrální otázkou výzkumu pak je, zda se varianty 2AUXP liší pouze svými fonetickými vlastnostmi, a jedná se tak o opozici symetrickou, či zda varianty vykazují odlišnosti i co do svého užívání, a jedná se tak o opozici asymetrickou.

Tyto odlišnosti mohou být v zásadě dvojího druhu. Zaprvé se varianty mohou lišit svým jazykovým chováním, tedy například distribucí ve větě (jazyková variace). Zadruhé se mohou lišit vlastnostmi, které nejsou inherentní jazykové struktuře, tedy například distribucí regionální (sociální variace).

Na základě studia odborné literatury a rovněž na základě intuice jsou formulovány hypotézy a výzkumné otázky a v jejich rámci jsou vymezeny faktory, o nichž lze uvažovat, že mohou mít na distribuci variant vliv. Tyto hypotézy jsou pak testovány na rozsáhlém jazykovém materiálu a posléze vyhodnoceny.

3.2. Metodologie

Výzkum je aplikací variacionistické metodologie na korpusová data. Z metodologického hlediska jsou tak stěžejní především principy variační sociolingvistiky.

Základní myšlenku variační sociolingvistiky lze v krátkosti shrnout zhruba následovně. Jedním z charakteristických rysů jazyka je to, že disponuje rozsáhlou vnitřní variací. To znamená, že různé formy v něm mohou mít tutéž funkci (do rozsáhlého okruhu variant spadají např. synonyma, variace se nicméně vyskytuje na všech úrovních jazykového plánu). Tuto funkci pak chápeme jako abstraktní jednotku, proměnnou, a formy, které ji mohou vyjadřovat, jako její hodnoty (v našem případě je jazykovou proměnnou tvar 2. os. sg. auxiliáru préterita a hodnotami, jichž může nabývat, jsou plná forma *jsí* a její redukováná varianta *-s.*) Volba a užívání těchto konkurenčních forem však nejsou zcela nahodilé, nýbrž systematické. Tato systematickost je dána spolupůsobením řady faktorů. Ty mohou být jednak jazykové (v našem případě například koncový foném předchozího slova), jednak sociální (například regionální příslušnost mluvčího). Cílem variacionistického výzkumu je pak takto charakterizovanou systematickou variací uchopit a vysvětlit, a to za pomoci kvantitativní analýzy pokud možno co nejrozsáhlejších empirických dat.²⁰

Zde se dostáváme ke druhé výrazné doméně zdejšího výzkumu, tedy ke korpusu. Zatímco pro variační analýzu jsou typickým zdrojem dat například nahrávky rozhovorů, pro účely tohoto výzkumu byla využita data korpusová. Výhodu představují zejména jejich dostupnost, zpracování a robustnost, nevýhody pak vyplývají z toho, že data nebyla sbírána v rámci výzkumu, a tak v nich mohou chybět některé potenciálně zajímavé informace jako třeba konkrétnější údaje o místní příslušnosti mluvčích. Data získaná z korpusu byla dále zpracována v editoru Excel a poté kvantitativně analyzována pomocí volně dostupného programu R.

²⁰ Variační sociolingvistika se jakožto disciplína začala utvářet již v 60. letech 20. stol. a za dobu své existence prošla výrazným metodologickým vývojem. Její současný stav a možnosti obsáhle shrnuje např. kniha Sali A. Tagliamonte *Variationist Sociolinguistics: Change, Observation, Interpretation* (2012). Praktický návod, jak dělat variacionistický výzkum, lze nalézt např. v knize *Analysing Sociolinguistic Variation* (2006) od téže autorky. Variacionistickou metodu na tuzemském jazykovém materiálu uplatnil např. Jan Chromý v knize *Protetické v- v češtině* (2017).

3.3. Vzorek

Pro svůj výzkum jsem zvolil korpus ORAL2013. Jedná se o reprezentativní korpus mluvené češtiny o rozsahu zhruba 2,7 milionů tokenů. Jakožto mluvený korpus je ORAL2013 založen na nahrávkách rozhovorů. Při pořizování rozhovorů byla rozhodující následující kritéria: fyzická přítomnosti všech mluvčích na jednom místě, dialogičnost promluv, vzájemný blízký vztahu mluvčích, nepřipravenost, spontánnost a neveřejná a neoficiální komunikační situace. Korpus by tak měl reprezentovat „prototypický spontánní mluvený jazyk, který se používá při bezprostřední interakci mluvčích v neformálních komunikačních situacích“ (wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:oral2013).²¹

3.4. Sběr dat

Výhoda korpusu ORAL2013 spočívá v tom, že poskytuje vcelku podrobná a pro tento výzkum využitelná metadata, tedy že identifikuje mluvčí a podává informace o jeho pohlaví, věku, vzdělání a o místě dlouhodobého pobytu v prvních patnácti letech života. Výraznou nevýhodou je však skutečnost, že není lemmatizován ani nijak jazykově anotován.

To naštěstí při extrakci výskytů redukované varianty *-s* nehrálo výraznou roli. Příklonné *-s* je totiž v korpusu zachyceno speciální podobou **s*. Na zadání dotazu vygeneroval korpus konkordanci čítající 3689 výskytů. Při dodatečné, manuální anotaci byly některé z výskytů vyřazeny, a to zpravidla kvůli chybě v přepisu nebo kvůli neinterpretovatelnosti větné struktury.²² Do výzkumu jsem tak zařadil 3412 výskytů samostatné redukované varianty.

²¹ ORAL2013 má oproti svým předchůdcům tu výhodu, že kromě české oblasti pokrývá též oblast moravskou a umožňuje tak úplněji prozkoumat nářeční faktory.

²² Zpravidla se jednalo o důsledky nedostatečné výpovědní perspektivy a s tím spojených rektifikací, apoziopézí atp. (srov. výpověď *a ještě *s nikdy o nic *s žádnou slevu* (ORAL2013), na niž plynule navazuje replika komunikačního partnera, aniž by došlo k uzavření její větné struktury). V mnoha případech tak nebylo možné určit, zda se opravdu jedná o tvar auxiliáru préterita, nebo nebylo možné větu hlouběji analyzovat a anotovat. Vyloučeny byly rovněž případy, kdy se ve skutečnosti jednalo o kondicionál.

V případě plného tvaru *jsi* byla situace o poznání komplikovanější. První, zanedbatelná potíže spočívala v tom, že ORAL2013 eviduje pouze tři výskyty tohoto tvaru. Takto nízký počet je pochopitelný a je způsoben mlouvenou povahou korpusu a pravidly pro transkripci nahrávek. Zbytek výskytů byl tak získán po zadání dotazu bez náslovného *j-*. Protože však nebylo možné dotaz nikterak blíže upřesnit, obsahovala výsledná konkordance vedle požadovaných tvarů auxiliáru préterita také tvary slovesa být v jiných funkcích a – a to se ukázalo jako největší problém – tvary reflexivního zájmena. Počet výskytů *si* byl tak značně vysoký – 27 913 – a pro další práci bylo třeba přistoupit k manuálnímu třídění. Z původní konkordance pak bylo jako relevantních vyhodnoceno pouhých 1581 výskytů.²³

Vedle *jsi/-s* jakožto samostatných textových slov pak bylo třeba extrahovat ještě stažené tvary *sis* a *ses*. Zadání dotazu bylo i v tomto případě jednoduché. Korpus vygeneroval 522 výskytů *ses* a 609 výskytů *sis*, přičemž při manuální kontrole a anotaci došlo k vytrídění 193 výskytů první a 208 výskytů druhé formy. Do výsledného vzorku tak bylo začleněno celkem 730 výskytů *ses/sis*.

Výsledný vzorek tak sestával s 5719 výskytů proměnné 2AUXP.

3.5. Zpracování dat

Po získání dat z korpusu a jejich základním vytrídění bylo možno přejít k anotaci. Jak bylo řečeno, ORAL2013 umožňuje vygenerovat výskyty opatřené metadatami obsahujícími všechny pro nás podstatné sociolingvistické proměnné, tedy pohlaví, věk, nejvyšší dosažené vzdělání mluvčího a jeho místo

²³ Je však třeba podotknout, že vzhledem k množství posuzovaných případů nebylo možno třídění provádět zcela zevrubně (např. s pomocí poslechu nahrávky). 85 výskytů se tak ukázalo jako ambivalentních (srov. např. dvojí možnost interpretace *si* v následujícím textu „*vam nezaskočí to neumí říct (odmlčení) tat'ko jak si mluvil řekni .. říkal hned to je . dobre jídlo že zme to asi dělali z láskou ale v tom tónu jak on to říká ten . Donutil . a furt si říkal kurva jak on to říká furt .. tak jak on to říká .. no šak to bylo --- přesně šak to měl . to byl . správný ten ne ? . vyklad . ne ? . no . to“ (ORAL2013)). S těmi dále nepracujeme. Podobně jako u redukováné varianty byly pak i zde vyloučeny případy, kdy se jednalo o kondicionál.*

dlouhodobého pobytu v prvních patnácti letech života. Pokud ale jde o proměnné jazykové, bylo třeba vše anotovat až dodatečně. Proměnné týkající se slovosledu, tedy absolutní a relativní pozici klitika, bylo třeba posoudit výskyt od výskytu. Koncový foném předchozího slova byl pak stanoven na základě ortografické transkripce v ORAL2013.²⁴

3.6. Proměnné

Jak bylo uvedeno výše, zkoumané proměnné lze rozdělit na dvě skupiny: jazykové a sociální. Z jazykových proměnných vymezují následující.

- Absolutní pozice

Absolutní pozici chápu jako umístění v lineární struktuře věty bez ohledu na pozici l-ového participia, přičemž základní jednotkou je jedna fráze. Rozlišuji následující hodnoty:

- a) iniciální pozice – klitikon stojí na samém začátku klauze,
- b) postiniciální pozice – klitikon stojí za první frází klauze, za iniciální částicí či za spojkou (s výjimkou *a, i, ale*),
- c) další pozice – klitikon figuruje v pozici, která neodpovídá žádné z výše zmíněných.

Vzhledem k zde převažujícímu syntaktickému pojetí klitik, lze iniciální pozici chápat jako specifický případ pozice postiniciální. Na počátku klauze se klitikon ocitá v důsledku elipsy podmětu, resp. ukazujícího zájmena *ty*. O postiniciální pozici je tak možné uvažovat jako o pozici výchozí a o výsledném stavu – iniciální pozici – jako o pozici dané dodatečnými obměnami systémového rázu a s jasnou motivací – jazykovou ekonomikou. „Jiná“ pozice se pak vyznačuje tím, že u ní naopak takovouto systematickostí a motivovaností nespatřujeme.

²⁴ Protože se jedná o přepis ortografický, který nezaznamenává případné redukce, je bohužel třeba počítat s možným zkreslením.

Hodnoty a) a b) tak dohromady vymezují typickou pozici klitika, spádová hodnota c) pak pozici atypickou.

Jako výskyty v typické pozici by dále bylo možno chápat též ty případy, kdy se ve vedlejších větách či v hlavních větách uvozených částicí 2AUXP vyskytuje v důsledku aktuálního členění až po první frázi (viz výše zmíněná „třetí“ pozice). Abychom však zpočátku udrželi pokud možno co nejjednodušší vymezení absolutní pozice, rozhodli jsme se tyto případy zahrnout do kategorie *další* a opodstatněnost „třetí“ pozice nejprve prověřit.

- Relativní pozice

Relativní pozici vymezují na základě postavení klitika vůči jeho regentu, tedy l-ovému přičestí. Rozlišují následující hodnoty:

- a) kontaktní pozice,
 - a. preverbální – klitikon se nachází v pozici před svým participiem (též antepozice),
 - b. postverbální – klitikon následuje po svém l-ovém přičestí (též postpozice),
- b) nekontaktní – klitikon nesousedí se svým regentem.

- Koncový foném předchozího slova

Koncový foném předchozího slova byl zkoumán kvůli těm případům, kdy by jeho potenciální souvýskyt v rámci slabiky s redukovanou variantou mohl působit artikulačně obtížně. Z toho důvodu byla proměnná operacionalizována na základě způsobu artikulace:

- a) frikativa či afrikáta,
- b) jiná hláska,
- c) nic (2AUXP se ocitá po pauze či na začátku repliky).

Dále pak byly rozlišovány čtyři tradiční sociální, resp. sociolingvistické proměnné.

- Pohlaví

Proměnná pohlaví nabývá klasicky dvě hodnoty:

- a) muž,
 - b) žena.
- Věk

Korpus ORAL2013 sice podává informaci o konkrétním věku mluvčích, takto operacionalizovaná proměnná by však nabývala příliš mnoho hodnot a těžko by se s ní pracovalo. Pro její větší uchopitelnost tak byli mluvčí rozděleni do tří věkových skupin:

- a) mladší, tj. do 29 let,
- b) střední, tj. od 30 do 59 let,
- c) starší, tj. od 60 let výše.

- Vzdělání

ORAL2013 poskytuje dvojí informaci o vzdělání mluvčích. Zaprvé dělí mluvčí do tří skupin na základě jejich nejvyššího dosaženého vzdělání (ZŠ, SŠ, VŠ). Pro výzkum bylo nicméně využito dělení druhé, dichotomní, které zohledňuje i to, jestli má mluvčí započaté vysokoškolské vzdělání. Mluvčí tak dělíme podle toho, zda mají vzdělání

- a) základní či středoškolské,
- b) vysokoškolské (včetně pouze započatého).

- Nářeční oblast

Korpus ORAL2013 pracuje s tradičním dialektologickým členěním Jaromíra Běliče a *Českého jazykového atlasu*. Rozlišuje tak následující oblasti:

- a) středočeská (stč.),
- b) severovýchodočeská (svč.),
- c) jihozápadočeská (jzč.),
- d) česko-moravská (čm.),
- e) české pohraničí (čp.),
- f) východomoravská (vm.),
- g) středomoravská (stm.),
- h) moravské pohraničí (mp.),
- i) Slezsko (slez.).

Do jednotlivých nářečních oblastí jsou mluvčí přiřazováni podle toho, na jakém místě převážně pobývali v prvních patnácti letech života.

Od tohoto rozdělení je pak odvozeno ještě rozdělení druhé, vymezené tak, aby pokud možno co nejlépe odpovídalo oblastem uvedeným v ČJA (zde na obrázku 1). Rozlišeny jsou tak dva makroregiony.

- a) ČJA-*jsi*, tj. oblasti jihozápadočeská, slezská, středočeská a české pohraničí,
- b) ČJA--*s*, tj. oblasti česko-moravská, severovýchodočeská, středomoravská, východomoravská a moravské pohraničí.

Je nicméně třeba dodat, že takto vymezené oblasti se s územími uvedenými v ČJA neshodují úplně. V ČJA totiž izoglosy nekopírují zcela přesně hranice mezi jednotlivými oblastmi, nýbrž jimi procházejí. Necelá desetina českého pohraničí, zhruba osmina středočeské a nepatrná část jihozápadočeské oblasti by tak v ideálním případě měly být započteny do oblasti ČJA--*s* a naopak cca pětina severovýchodočeské, drobný zlomek východomoravské oblasti a malá část moravského pohraničí by měly spadat do území ČJA-*jsi*. Porovnání takto vymezených oblastí s oblastmi z ČJA tak může být pouze přibližné, a je tak třeba počítat s drobnými zkresleními.

3.7. Hypotézy a výzkumné otázky

Na základě informací obsažených v teoretické části lze formulovat určitá výzkumná východiska. Ty jsou v zásadě dvojího druhu. Zaprvé je možné vyjít z toho, co se o distribuci variant tvaru préteritového auxiliáru předpokládá v odborné literatuře. Tato tvrzení jsou shrnuta do následujících šesti hypotéz.

- H1) Vedle iniciální a postiniciální pozice se ukazuje jako účelné vymežit jako specifický typ též pozici „třetí“, tedy takovou, kdy se 2AUXP ve vedlejší větě či ve větě hlavní uvozené částicí v důsledku aktuálního členění vyskytuje až po první frázi (Uhlířová – Kosta – Veselovská, 2016).

- H2) Z hlediska slovosledného postavení klitik existují v historii češtiny dvě základní tendence: jednak klást klitikon za první frázi klauze (do postiniciální pozice), jednak umístit klitikon vedle l-ového přičestí, s nímž tvoří jedno morfologické slovo (do kontaktní pozice). Postupně přitom získává převahu tendence první (viz Kosek, 2011: 162).
- H3) Zatímco plný tvar stojí v současné češtině zpravidla v postiniciální pozici, u redukované varianty existují rovněž případy, kdy se klitikon řídí primárně pozicí l-ového přičestí a stojí vůči němu v postpozici (viz Trávníček, 1951: 579).²⁵
- H4) Redukovaná varianta se vyskytuje hojněji na Moravě (s výjimkou severního okraje východomoravského nářečí), dále pak v severočeském nářečí a východním okraji středočeského a jihozápadočeského nářečí. Plná varianta se naopak častěji užívá ve zbytku jihozápadočeského nářečí, ve většině středočeského nářečí, ve slezském nářečí a v severním úseku východomoravského nářečí (viz ČJA 4: 419 nebo Cvrček, 2010: 241).²⁶
- H5) Vyskytuje-li se v klauzi spolu s auxiliárem též reflexivum *si/se*, je v Čechách, na Valašsku a z větší části i ve Slezsku obvyklejší varianta *jsi si / jsi se* a na zbytku území České republiky, tedy na většině Moravy, je oproti tomu frekventovanější stažená varianta *sis/ses* (viz Sedláček, 1994).
- H6) Přestože redukovaná varianta netvoří samostatnou slabiku, není z hlediska své distribuce fonotakticky omezena. Příklonné *-s* se snadno připojuje i ke slovům končícím na samohlásku, a to i v případech, které by se mohly zdát jako výslovnostně náročné (např. *vubecs*) (viz Válková, 2011: 47).

Zadruhé se díky zvolené metodě otevírá okruh otázek, které doposud zůstávaly zcela otevřené. Zde se budeme věnovat následujícím pěti.

²⁵ Sem patrně spadají v úvodu citované věty z Vaculíkova *Českého snáře*.

²⁶ Vzhledem ke složitosti případného vyhledávání se variantou *dostaleš* ve výzkumu nezabýváme.

- 01) Jaká je frekvence jednotlivých variant? Ukazuje se některá z nich jako převažující?
- 02) Liší se preference varianty z hlediska dalších sociolingvistických proměnných, tj. pohlaví, věku a vzdělání?
- 03) Jak se liší distribuce variant z hlediska absolutní pozice?
- 04) Jak se liší distribuce variant z hlediska relativní pozice?²⁷
- 05) Jaká je povaha redundantních výskytů příklonného -s? O jak moc frekventovaný jev se jedná? Má na jeho distribuci vliv některý z vymezených faktorů?

Vzhledem ke specifické povaze redundantních výskytů jsme se rozhodli tento jev vyčlenit a věnovat se mu zvlášť. Vznikly tak dva datové soubory. První, obsahující 5615 výskytů proměnné, byl využit při vyhodnocování všech hypotéz a otázek 1–4. Druhý, čítající 108 výskytů proměnné, sloužil čistě k vyhodnocení otázky týkající se redundantních výskytů.

3.8. Výsledky

01 – *Jaká je frekvence jednotlivých variant? Ukazuje se některá z nich jako převažující?*

Tabulka 3 zřetelně ukazuje, že v datech výrazně převažuje redukovaná varianta -s.

²⁷ S touto a s předchozí otázkou se pojí problém, v jaké míře se spolu výskyty v postiniciální pozici a zároveň v pozici kontaktní překrývají. Není-li totiž tento problém vzat v potaz, nelze spolehlivě posoudit, jakou sílu a relevanci dané tendence vlastně mají. Bohužel, podobně jako u Koska (viz ppč. č. 19), ani zde není zohledněn podstatný faktor, kterým je délka klauze. Vzhledem k tomu, že se tento výzkum zaměřuje na současnou mluvenou češtinu, však lze předpokládat, že bude průměrná délka klauze nižší než v korpusu Koskově. Potřeba zohlednit překryv pozic bude proto v našem případě o to vyšší.

	počet výskytů	výskyty v procentech
<i>jsi</i>	1577	28,1 %
<i>-s</i>	4038	71,9 %

Tabulka 3: Zastoupení variant 2AUXP.

H1 – vymezení další kategorie „třetí“

Pro účely testování této hypotézy byla kategorie „jiná“ rozdělena na dvě podskupiny: do první z nich spadají výskyty, které splňují kritéria vymežující pozici „třetí“ (viz výše), skupina „jiná“ pak shrnuje případy ostatní. Následující tabulky ukazují, nakolik se výskyty spadající do těchto dvou skupin různí.

	antepozice	postpozice	nekontaktní
„třetí“	67 (50,76 %)	4 (3,03 %)	61 (46,21 %)
„jiná“	20 (12,90 %)	126 (81,29 %)	9 (5,81 %)

Tabulka 4: Pozice „jiná“ z hlediska relativní pozice.

Výsledky shrnuté v tabulce 4 ukazují, že se dané dvě skupiny z hlediska relativní pozice poměrně značně liší. Kategorie „třetí“ se v podobné míře pojí s kontaktní jako s nekontaktní pozicí, přičemž v rámci kontaktní pozice je téměř vždy spojena s antepozicí. To lze vysvětlit předpokládaným faktorem aktuálního členění. Aktualizována bývají zmíněným způsobem, tj. předsunutím, totiž zpravidla jména. Klitikon se tudíž ocitá buďto před svým l-ovým přičestím, nebo s ním vůbec nesousedí. Kategorie „jiná“ je naopak silně spojena s postpozicí. Tuto skutečnost lze vysvětlit tendencí shrnutou v H3.

	„třetí“	„jiná“
<i>jsi</i>	25 (18,94 %)	13 (8,39 %)
<i>-s</i>	107 (81,06 %)	142 (91,61 %)

Tabulka 5: Pozice „jiná“ z hlediska jednotlivých variant.

Tabulka 5 ukazuje, že se v obou pozicích výrazně častěji vyskytuje redukovaná forma, přičemž u pozice ostatní je tato tendence o něco výraznější. Tento fakt lze vysvětlit jednak tím, že je redukovaná varianta obecně rozšířenější a že oproti svému protějšku není tak výrazně omezena pouze na pozici výše vymezenou jako typickou (viz H3).

Ukazuje se tedy, že mezi takto vymezenými podskupinami skutečně určité rozdíly existují. V následujících pasážích jsme se proto rozhodli toto rozdělení podržet.

H2 – dominance tendence klást klitikon do postiniciální pozice²⁸

Výsledky uvedené v tabulce 6 ukazují, že výskytů v postiniciální pozici bylo řádově více než v ostatních pozicích dohromady. Tendence klást klitikon za první frázi klauze se tak v současné češtině zdá být velmi silná. Zároveň se ukazuje, že plná varianta se oproti svému redukovanému protějšku relativně častěji vyskytuje v iniciální pozici, což lze vysvětlit jejich fonetickou rozdílností (viz H6). Zkrácený tvar má naopak silnější sklon vyskytovat se v pozici „jiná“ (viz H3).

	iniciální	postiniciální	„třetí“	„jiná“
<i>jsi</i>	80 (42,8 %)	1459 (28,4 %)	25 (18,9 %)	13 (8,4 %)
<i>-s</i>	107 (57,2 %)	3682 (71,6 %)	107 (81,1 %)	142 (91,6 %)
celkem	187 (3,3 %)	5141 (91,5 %)	132 (2,4 %)	155 (2,8 %)

Tabulka 6: Distribuce variant z hlediska absolutní pozice.

Jak ukazuje tabulka 7, zkoumané tvary auxiliáru préterita se častěji vyskytovaly v pozici u svého l-ového přičestí (celkově v 59 % případů), přičemž plný tvar výrazně preferuje postavení nalevo od něj. U redukované varianty jsou tyto preference podobné, jen vyrovnanější.

	antepozice	postpozice	nekontaktní
<i>jsi</i>	872 (39,5 %)	216 (19,5 %)	489 (21,2 %)
<i>-s</i>	1334 (60,5 %)	890 (80,5 %)	1814 (78,8 %)
celkem	2206 (39,3 %)	1106 (19,7 %)	2303 (41,0 %)

Tabulka 7: Distribuce variant z hlediska relativní pozice.

Tendence klást klitikon do postiniciální pozice se ukazuje jako silnější než klást jej do pozice kontaktní. Srovnáme-li pak naše výsledky s Koskovými zjištěními o stavu v barokní češtině, uvidíme, že rozdíl mezi tendencemi vzrostl. Zatímco Kosek (2011) eviduje 77 % výskytů v postiniciální pozici a 63 % výskytů

²⁸ V rámci testování této hypotézy jsou zodpovězeny rovněž O3 a O4.

v pozici kontaktní, v našich datech se v postiniciální pozici klitikon vyskytuje v 91,6 % a v pozici kontaktní v 59 % případů. Hypotéza o tom, že tendence klást příklonku do druhé pozice ve větě získává převahu nad tendencí klást ji vedle jejího regentu, se tak může zdát jako pravdivá.²⁹ Jak však bylo řečeno výše, tyto tendence se nevyklučují. Rozdíl mezi Koskovými a našimi výsledky se navíc ukazuje jako výrazný pouze u tendence první. Adekvátnější tak bude spíše konstatovat, že z daných dvou paralelních tendencí získává na síle tendence klást 2AUXP do postiniciální pozice, kdežto tendence umisťovat auxiliár vedle jeho I-ového příčestí stagnuje či lehce klesá.

Tabulka 8 dále ukazuje, že výskyty v kontaktní pozici netvoří pouhou podmnožinu výskytů v pozici postiniciální, a jednotlivé tendence tak skutečně lze považovat za na sobě relativně nezávislé.

	iniciální	postiniciální	„třetí“	„jiná“
antepozice	98 (1,7 %)	2021 (36,0 %)	67 (1,2 %)	20 (0,4 %)
postpozice	0 (0 %)	976 (17,4 %)	4 (0,1 %)	126 (2,2 %)
nekontaktní	88 (1,5 %)	2145 (38,2 %)	61 (1,1 %)	9 (0,2 %)

Tabulka 8: Usouvztažnění absolutní a relativní pozice.

H3 – specifická tendence redukované varianty stát v pozici postverbální

Tato hypotéza se týká pouze výskytů v pozici „jiná“. Tendence klást klitikon do této pozice se ukazuje jako zcela marginální (155, tj. 2,8 % výskytů) a z hlediska variant silně příznačná pro formu redukovanou (142, tj. 91,7 % výskytů tvořilo -s a pouhých 13, tj. 8,3 % *jsi*). Jaká je vnitřní struktura těchto výskytů z hlediska relativní pozice, ilustruje tabulka 9.

	antepozice	postpozice	nekontaktní
<i>jsi</i>	5 (25,0 %)	7 (5,6 %)	1 (11,1 %)
-s	15 (75,0 %)	119 (94,4 %)	8 (88,9 %)

Tabulka 9: Distribuce výskytů v pozici „jiná“ z hlediska kontaktní pozice.

²⁹ Jako zcela dominantní se pak ukazuje, rozšíříme-li pak její pojetí i o výskyty v pozici iniciální a „třetí“.

Data naznačují, že v pozici „jiná“ mají obě varianty velmi výraznou tendenci stát v kontaktní pozici. Zatímco plná varianta stála v podobném množství případů v antepozici jako v postpozici, redukovaný tvar vykazoval silnou preferenci stát v pozici postverbální. Hypotéza se tak ukazuje jako platná, ačkoli se evidentně jedná o jev značně periferní (Trávníček jej konec konců klasifikuje jako prostředek knižní).³⁰

H4 – nářeční rozrůznění variant

Data shrnutá v tabulce 10 v zásadě potvrzují údaje uvedené v ČJA. Redukovaná varianta výrazně dominuje na celém území Moravy a v svč. nářeční oblasti. Plný tvar je naopak příznačný pro jzč. oblast. V českém pohraničí je užívání variant zhruba vyrovnané. Možnou odlišnost výsledků a tvrzení ČJA lze spatřovat u středočeské a slezské oblasti. Data naznačují, že v nich převažuje redukovaná varianta, podle mapy v ČJA by v nich však měla dominovat spíše varianta plná. Z mapy i z relativně vágního komentáře – „[s]ložený slovesný tvar dostal jsi byl zachycen (často vedle podoby dostals)“ (Balhar – Jančák, 2011: 594) – však dále vyplývá, že ČJA v těchto oblastech eviduje rovněž patrně velké množství výskytů zkráceného tvaru.

	čp.	jzč.	stč.	svč.	čm.	stm.	mp.	slez.	vm.
<i>jsi</i>	185 (50,4)	303 (62,0)	432 (39,3)	127 (16,5)	19 (14,5)	91 (9,2)	43 (23,4)	317 (38,8)	60 (7,5)
<i>-s</i>	182 (49,6)	186 (38,0)	668 (60,7)	643 (83,5)	112 (85,5)	902 (90,8)	141 (76,6)	500 (61,2)	704 (92,5)

Tabulka 10: Regionální distribuce variant (čp. = české pohraničí, jzč. = jihozápadočeská, stč. = středočeská, svč. = severovýchodočeská, čm. = českomoravská, stm. = středomoravská, mp. = moravské pohraničí, slez. = slezská, vm. = východomoravská; v závorkách jsou údaje v procentech).

I z toho důvodu jsme se rozhodli ještě pro jednu operacionalizaci proměnné region, a to zhruba podle výše uvedené mapy v ČJA (viz výše). Jak ukazují

³⁰ Při bližším pohledu se dále ukázalo, že výrazná většina těchto dominantních výskytů (tvar: redukovaný, absolutní pozice: „jiná“, relativní pozice: postverbální) spadá do východomoravské a středomoravské oblasti, konkrétně 62,2 %. Vedle Trávníčkem přiřčeného knižního příznaku tohoto způsobu užití by tak bylo možné uvažovat i o příznaku nářečním.

výsledky shrnuté v tabulce 11, tyto makroregiony opravdu vykazují výrazně odlišnou míru homogenity.

	ČJA–jsi	ČJA--s
jsi	1237 (44,6 %)	340 (12,0 %)
-s	1536 (55,4 %)	2502 (88,0 %)

Tabulka 11: Vnitřní homogenost území vymezených ČJA.

Hypotéza se tedy potvrzuje pouze zčásti. Územní rozlišení uvedené v ČJA se sice ukazuje jako adekvátní i pro popis současné situace, zdejší výsledky se nicméně liší ve vymezení území, kde jedna varianta převažuje nad druhou (podle našich dat plná varianta převažuje pouze v jihozápadočeské oblasti a velmi těsně ještě v českém pohraničí). Jako vysvětlení této skutečnosti by bylo možné navrhnout proměnu jazykové situace, k níž došlo během 40 let, které dělí dobu sběru materiálů. Vzhledem k markantním odlišnostem co do metodologických východisek obou výzkumů by však byla podobná vysvětlení značně nespolehlivá.

H5 – nářeční rozrůznění variant v klauzích s reflexivem

Tato hypotéza předpokládá, že v klauzích, které vedle proměnné 2AUXP obsahují rovněž reflexivum, bývá na území výše pojmenovaném jako ČJA–jsi preferována plná varianta, kdežto na území vymezeném jako ČJA--s převažuje zkrácený tvar (stažený do podoby *sis/ses*). Tabulka 12 nejprve znázorňuje, jaké bylo v datech zastoupení klauzí s reflexivem a jak se z tohoto hlediska liší distribuce variant.

	klauze bez reflexiva	klauze s reflexivem
jsi	1486 (30,9 %)	91 (11,2 %)
-s	3315 (69,1 %)	723 (88,8 %)

Tabulka 12: Distribuce variant z hlediska přítomnosti reflexiva v klauzi.

Výsledky týkající se pouze klauzí s reflexivem pak shrnuje tabulka 13.

	ČJA– <i>jsi</i>	ČJA– <i>-s</i>
<i>jsi</i>	82 (19,7 %)	9 (2,3 %)
<i>-s</i>	335 (80,3 %)	388 (97,7 %)

Tabulka 13: Regionální distribuce variant v klauzi s reflexivem.

Data ukazují, že na území ČJA–*-s* se v klauzi s reflexivem užívá prakticky vždy zkrácený tvar *-s*. Tato tendence se však zdá být přítomna v silné míře rovněž na území ČJA–*jsi*. Na tom se podílí jednak to, že je redukována varianta obecně rozšířenější, jednak to, že přítomnost reflexiva v klauzi její preferenci ještě výrazně navyšuje.

Tato hypotéza se tedy zdá být nepravdivá. Výsledky nicméně napovídají tomu, že přítomnost reflexiva v klauzi se může z hlediska distribuce variant 2AUXP ukázat jako významný faktor.

H6 – absence fonotaktických omezení distribuce variant

Jak ukazuje tabulka 14, redukována varianta se připojuje i ke slabice, jejíž koncový foném spolu s *-s* vytváří poměrně náročný artikulační úsek. Data nicméně rovněž ukazují, že je v takových případech preference zkráceného tvaru ztlačena nižší než v případech artikulačně snazších. Ještě méně je pak příklonné *-s* preferováno v případech, kdy proměnné 2AUXP předchází pauza (v takových případech se z prozodického hlediska jedná vlastně o předklonku). Proměnná 2AUXP se tedy zdá vykazovat určitou citlivost vůči koncovému fonému předchozího slova, a v distribuci jejích variant tak lze spatřovat náznaky tendence k fonotaktickému omezení.

	frikativa či afrikáta	jiná	nic
<i>jsi</i>	174 (39,4 %)	1313 (26,3 %)	90 (48,9 %)
<i>-s</i>	268 (60,6 %)	3676 (73,7 %)	94 (51,1 %)

Tabulka 14: Užívání proměnné z hlediska koncového fonému předchozího slova.

02 – Liší se preference varianty z hlediska základních sociolingvistických proměnných, tj. pohlaví, věku a vzdělání?

Jak ukazuje tabulka 15, z dat vyplývá, že u mužů i u žen existuje preference užívat redukovanou variantu, přičemž u mužů je tato preference mírně vyšší.

	muž	žena
<i>jsi</i>	623 (23,8 %)	954 (31,8 %)
<i>-s</i>	1991 (76,2 %)	2047 (68,2 %)

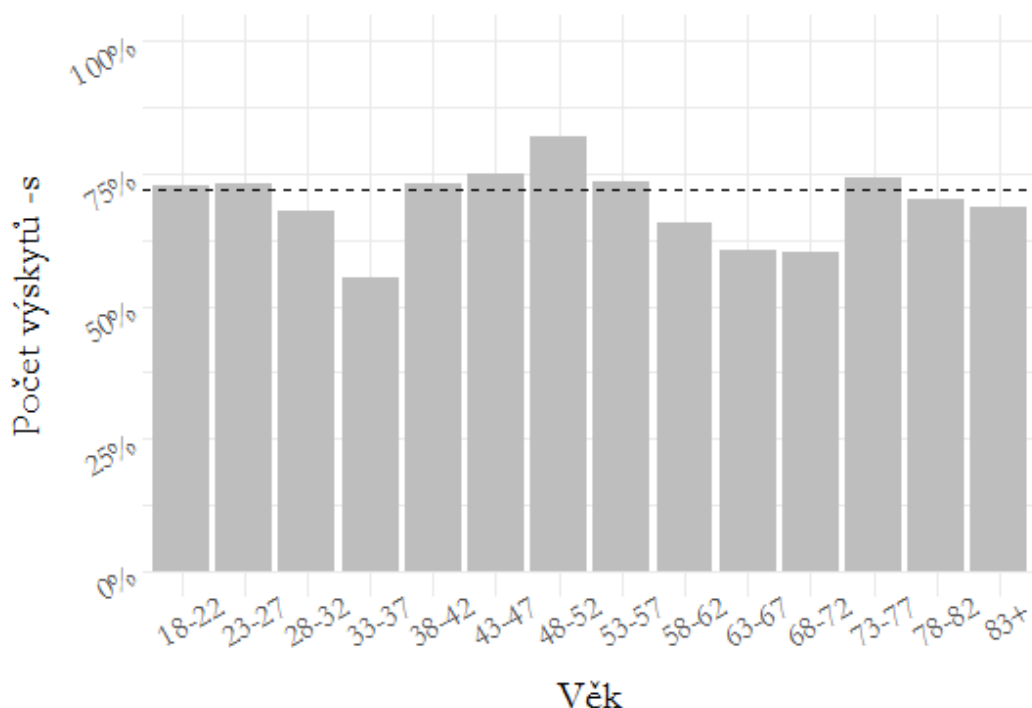
Tabulka 15: Užívání variant z hlediska pohlaví mluvčích.

Výsledky shrnuté v tabulce 16 naznačují, že věk v užívání variant nejspíše nehraje zásadní roli. Všechny věkové skupiny upřednostňují variantu zkrácenou. U starších mluvčích je tato preference mírně nižší.

	mladší	střední	starší
<i>jsi</i>	675 (27,6 %)	701 (27,5 %)	201 (32,6 %)
<i>-s</i>	1771 (72,4 %)	1852 (72,5 %)	415 (67,4 %)

Tabulka 16: Užívání variant z hlediska věku mluvčích.

Jemnější rozlišení poskytuje následující histogram. Ten zároveň ukazuje, že distribuce variant je na věku v podstatě nezávislá.

Graf 1: Užívání variant z hlediska věku mluvčích.

Tabulka 17 naznačuje, že preference užívat redukováný tvar existuje jak u vysokoškolsky vzdělaných mluvčích, tak u mluvčích bez vysokoškolského vzdělání. U druhé zmíněné skupiny je pak tato preference mírně vyšší.

	zš/sš	vš
<i>jsi</i>	770 (24,4 %)	807 (32,8 %)
<i>-s</i>	2388 (75,6 %)	1650 (67,2 %)

Tabulka 17: Užívání variant z hlediska vzdělání mluvčích.

O5 – Jaká je povaha redundantních výskytů příklonného -s? O jak frekventovaný jev se jedná? Má na jeho distribuci vliv některý z vymezených faktorů?

Klauzí, v nichž je proměnná 2AUXP užitá redundantně, tj. dvakrát a více³¹, se v datech vyskytlo celkem 54.³² Ukázalo se přitom, že se nejedná o jev, který by

³¹ Všechny zde pojednávané případy se týkaly pouze zdvojení préteritového auxiliáru. Příklonné -s se nicméně v rámci jedné klauze může vyskytnout i vícekrát, jak ukazuje výpověď, na niž jsem narazil během třídění dat: *dybys jako -s.. sis vzpomněl -s* (ORAL2013).

³² Zde je třeba dodat, že jako redundantní výskyty nechápeme ty případy, kdy se jedná o výpověď, která má nějakým způsobem narušený průběh či strukturu. Stranou tak zůstaly

byl omezen pouze na redukovanou variantu. Jak je však patrné, výskyty zkrácené formy zcela dominují (viz tabulku 18).

	<i>jsi</i>	<i>-s</i>	<i>sis</i>	<i>ses</i>
počet výskytů	4	92	9	3
výskyty v %	3,7 %	85,2 %	8,3 %	2,8 %

Tabulka 18: Redundantní výskyty 2AUXP.³³

Data zároveň ukazují, že se patrně jedná o jev dosti okrajový. Z celkových 5669 klauzí, v nichž mohlo dojít k jeho výskytu, se redundantní užití objevilo v pouhých oněch 54, tj. v necelém jednom procentu případů.

Co se týče regionální distribuce, byl jev nejhojněji zastoupen ve středomoravském nářečném regionu (19, tedy celkově 35,2 % výskytů) a obecně převažoval v oblasti, kterou ČJA vymezuje jako tu, kde mluvčí preferují zkrácený tvar (42 výskytů, resp. 78 %).

Spíše než jednotlivě má cenu redundantní výskyty 2AUXP uchopovat jako páry podle toho, jak se spolu vyskytují v klauzích. Z hlediska absolutní pozice je tak zcela dominantní pár postiniciální-„jiná“ (celkem 50 z 54 klauzí, tj. v 92,6 % případů). Z hlediska relativní pozice je pak dominantní pár antepozice-postpozice (34 z 54 klauzí, tj. v 63,0 % případů), přičemž v postpozici se alespoň jeden z členů ocitá ve 44 z 54 klauzí (81,5 % případů). Typickým případem je tak klauze, v níž se první klitikon ocitá v postiniciální pozici a druhé klitikon pak bezprostředně za svým l-ovým přičestím, jako např. ve výpovědi *ty *s šla *s k maturitě takto rozčuchaná ?* (ORAL 2013). Redundantní výskyty proměnné 2AUXP tak lze vlastně chápat jako specifické potvrzení síly dvou výše zmíněných slovosledných tendencí.

výpovědi, které obsahovaly rektifikace, výraznější překryvy, zakoktání apod. Šlo nám pouze o ty případy, kdy došlo ke zmnožení auxiliáru bez patrné vnější příčiny.

³³ Stažené formy *sis* a *ses* jsou v tabulce odděleny proto, aby bylo vidět, zda se v případech redundantního užití 2AUXP nevyskytovaly v relativně jiné míře. Bylo by totiž možné předpokládat, že vzhledem k jejich ustálenosti je mluvčí např. přestanou pocítovat jako marker značící 2AUXP a tuto proměnnou proto budou mít potřebu vyjádřit znovu samostatně. Tento předpoklad se nicméně nepotvrdil.

3.9. Modelování dat

Vyvozovat závěry z takto nastíněných výsledků by však mohlo být zavádějící, neboť jednotlivé faktory nepůsobí izolovaně, nýbrž současně, a může tak docházet k jejich překrývání. Aby bylo možné posoudit, nakolik jednotlivé faktory skutečně ovlivňují užívání proměnné, je potřeba přikročit ke statistickému modelování dat. Pro tento krok jsme zvolili lineární smíšené modely a výpočty provedli za pomoci statistického softwaru RStudio, konkrétně funkce `glmer` z balíčku `lme4`.

Jako výchozí volíme nulový model s náhodným efektem *mluvčí*. Tento model, nazvaný `m0`, předpokládá, že variabilita *jsi/-s* není způsobena žádným z faktorů, přičemž připouští odlišnou míru variace u jednotlivých mluvčích. Tento model srovnáme s modelem `m1`, do něhož přidáme fixní efekt *reflexivita*. Ten vychází podle srovnání počítaného pomocí testu poměrem věrohodnosti jako statisticky významně lepší ($p < 0,001$). Model `m1` byl tímž způsobem srovnán s modelem `m2`, který byl oproti `m1` rozšířen o fixní efekt *region* (tedy o to, zda mluvčí uživší proměnnou `2AUXP` spadá do skupiny *ČJA-*jsi**, nebo *ČJA--s*). Model `m2` z tohoto srovnání vyšel jako statisticky významně lepší než model `m1` ($p < 0,001$). Stejným způsobem byl `m2` srovnán se svým protějškem `m3`, rozšířeným o fixní efekt *poslední segment* (tj. poslední foném předchozího slova). Takto vymezený model vyšel ze srovnání jako statisticky významně lepší ($p < 0,001$). Model `m3` byl dále srovnán s modelem `m4`, který oproti němu zahrnoval též fixní efekt *relativní pozice*. Z tohoto srovnání vyšel `m4` jako statisticky významně lepší ($p < 0,001$).

Při interpretaci budeme vycházet z modelu `m4`.³⁴

³⁴ Faktor *absolutní pozice* do modelu přidán nebyl, neboť naprostá většina výskytů spadala do kategorie *postiniciální*. Ze sociálních proměnných jsem nezohledňoval faktor *nářeční skupina*, který obsahoval příliš mnoho hodnot (9 oblastí) a měl svůj protějšek v jednodušší, dichotomní operacionalizaci (*ČJA-*jsi* × ČJA--s*), ani zbylé proměnné *pohlaví*, *věk* a *vzdělání*, u nichž se vliv na proměnnou `2AUXP` jednak nepředpokládal a jednak o něm ani výrazněji nenasvědčovaly výsledky.

3.10. Interpretace

V současné mluvené češtině se jako frekventovanější varianta 2AUXP ukazuje redukovaný tvar *-s*. Tuto skutečnost lze vysvětlit faktorem jazykové ekonomie. Je-li pak v klauzi přítomen rovněž tvar reflexiva *si* nebo *se*, pravděpodobnost, že bude auxiliár realizován zkrácenou formou (staženou s tvarem zvratného zájmena) ještě narůstá. Umocnění tendence užívat příklonné *-s* může být v tomto případě dáno tím, že stažené tvary *ses* a *sis* jsou kodifikované.

Proměnná 2AUXP dále vykazuje citlivost ke svému hláskovému okolí. Redukovaná varianta nad svým protějškem nejvýrazněji dominuje, předchází-li jí explozíva, sonora či vokál. Jestliže následuje po frikativě či afrikátě, její dominance se snižuje. Distribuce variant se pak vyrovnává, stojí-li auxiliár po pauze či na začátku repliky. Tuto skutečnost lze vysvětlit odlišnými fonetickými vlastnostmi variant. Zatímco plný tvar je samostatnou slabikou, redukovaná forma v tomto ohledu splývá se slabikou, k níž se přiklání. Některá taková spojení se pak ukazují jako artikulačně náročná a preference redukované varianty tím v daném případě klesá.

Dominance zkrácené formy se ukazuje téměř na celém území České republiky, s výjimkou jihozápadočeské nářeční oblasti, kde se častěji užívá plný tvar, a českého pohraničí, kde je užívání variant vyrovnané. Výrazně je pak redukovaná varianta upřednostňována na Moravě a na severu a východě Čech. Zkrácený tvar je častěji užíván lidmi napříč pohlavím, věkem i různými úrovněmi vzdělání. Tendence k jeho užívání se pak zdá být lehce silnější u mužů a u lidí se základoškovským či středoškovským vzděláním.

Z hlediska postavení ve větě se u obou variant ukazuje jako klíčová obecná tendence českých příklonek stát v postiniciální pozici. Na základě srovnání s Koskovým výzkumem psané barokní češtiny se tato tendence zdá být na vzestupu. Toto srovnání je však z výše zmíněných důvodů třeba brát s rezervou. Řádově méně často je pak auxiliár kladen do pozic dalších, konkrétně iniciální, „třetí“ a „jiné“. Stojí-li auxiliár v iniciální pozici, jedná se o důsledek elipsy osobního zájmena *ty*. Ve „třetí“ pozici stojí auxiliár v případě, že má věta subjektivní slovosled a dochází v ní k aktualizaci tématu, které se

tak posouvá před pomocné sloveso. Obě pozice lze tudíž chápat jako specifické případy pozice postiniciální, ovlivněné buďto jazykovou ekonomií, nebo aktuálním členěním větným. V podobné míře jako předchozí dva typy pozic je pak zastoupena pozice „jiná“. V té stojí výrazně častěji redukovaný tvar, přičemž v naprosté většině případů se jedná zároveň o pozici po l-ovém přičestí. Tento způsob užití, ač notně marginální, se pak ukazuje jako příznačný pro oblast střední a východní Moravy.

Další analyzovanou slovoslednou tendencí pak byl sklon klást auxiliár po bok jeho participia, tedy do kontaktní pozice. Toto slovosledné postavení se rovněž zdá být dominantní, avšak zdaleka ne v takové míře. Sílu této tendence je navíc těžko posoudit, protože nemáme k dispozici informace o délkách jednotlivých klauzí.

O roli obou těchto tendencí pak může svědčit specifický případ klauzí s redundantními výskyty préteritového auxiliáru, v nichž jeden z výskytů zpravidla stává v postiniciální pozici a druhý v pozici kontaktní.

4. Závěr

Cílem této práce bylo prozkoumat specifika příklonného -s v mluvené češtině, a to jednak za pomoci dosavadních poznatků obsažených v odborné literatuře, jednak na základě vlastního výzkumu. Protože se jedná o prostředek variantní, zvolili jsme jako východisko ne příklonku samotnou, nýbrž funkci, v níž jakožto varianta může vystupovat.

V první části jsme shrnuli dosavadní stav poznání a připravili tak teoretickou bázi pro vlastní výzkum. Příklonné -s je redukováná varianta plného tvaru *jsi*. Opozice těchto tvarů však není symetrická. Zkrácená forma konkuruje svému plnému protějšku pouze ve funkci tvaru pro 2. os. sg. auxiliáru préterita a kondicionálu. Protože se tyto konstrukce v některých synchronních i diachronních aspektech liší (kodifikace, průběh gramatikalizace apod.), a bylo by je tak nutno do značné míry zkoumat zvlášť, rozhodli jsme se kvůli času i rozsahu omezit se pouze na variaci ve funkci tvaru préteritového auxiliáru (2AUXP). Základní vlastností, která ovlivňuje užívání 2AUXP, je jeho klitičnost. V současné češtině nedokáže ani jedna z variant sama o sobě nést přízvuk a musí se tak přiklánět k jinému přízvučnému slovu. Jejich základní, respektive kanonickou pozicí je pozice po první frázi klauze, přičemž touto první frází může být jak holý, tak rozvitý větný člen, ale případně též celá vedlejší věta. Vedle toho existují ještě další dva specifické případy postavení. 2AUXP může v důsledku elipsy osobního zájmena *ty* stát též na začátku klauze (*Si stál na začátku!*). Tento způsob užití je příznačný pro mluvenou češtinu. V případě, že v klauzi dochází k aktualizaci tématu, se naopak může auxiliár nacházet až v pozici třetí (*Vždyt' jako třetí si to měl mnohem lepší!*). Vedle tendence klást klitikon do postiniciální pozice bývá též uváděna druhá tendence klást jej po bok jeho morfosyntakticky nejspřízněnějšího konstituentu, v našem případě l-ového příčestí, tedy do pozice kontaktní (Kosek, 2011). Vedle těchto společných vlastností obou variant existují rovněž vlastnosti, kterými se od sebe konkurenční tvary liší. Příklonné -s je na rozdíl od svého plného protějšku neslabičné, což by mohlo implikovat některé odlišnosti v jeho užívání (např. vyšší míru fonotaktického omezení). ČJA též uvádí, že se jedná o prostředek,

který se užívá častěji na území Moravy a v severovýchodní oblasti Čech, zatímco v ostatních regionech převažuje varianta plná. Redukovaný tvar pak na rozdíl od svého plného protějšku není omezen pouze na postavení v postiniciální pozici. V některých případech se u něj jako silnější tendence může ukázat výše zmíněný sklon klást jej po bok jeho l-ového přičestí, konkrétně napravo od něj (*Ty stálš dál.*) (Trávníček, 1951). Jako specifický rys příklonného -s se rovněž uvádí jeho občasná reduplikace v jedné klauzi (*Vždytš to použilš dvakrát!*) (Válková, 2011).

V praktické části jsme přistoupili k vlastnímu výzkumu. Jeho cílem bylo jednak ověřit dosavadní poznatky na rozsáhlých empirických datech, jednak využít zvolené, na danou problematiku dosud neaplikované metodologie k získání poznatků nových. Výzkum stojí metodologicky na principech variační analýzy a jako zdroj dat využívá korpus ORAL2013, tedy svého času největší reprezentativní korpus mluvené češtiny, složený z přepisů nahrávek autentických, spontánních rozhovorů. Pro účely výzkumu bylo vymezeno několik proměnných, u nichž jsme předpokládali, že by mohly mít na distribuci variant 2AUXP vliv. Tyto proměnné byly jednak jazykové: pozice v lineární frázové struktuře výpovědi, pozice vzhledem k l-ovému přičestí, koncový foném předchozího slova; jednak sociální: pohlaví, věk a vzdělání mluvčího a jeho nářeční příslušnost.

Data naznačují, že v současné češtině skutečně existuje výrazná tendence klást klitika do postiniciální pozice. V ostatních pozicích se 2AUXP vyskytoval řádově méně, přičemž část těchto výskytů bylo možné vysvětlit působením jazykové ekonomie (iniciální pozice) či aktuálního členění (třetí pozice). Zbylé případy, jichž byla pouhá necelá tři procenta, pak odpovídaly výše zmíněnému jevu, kdy se u příklonného -s jako primární ukazuje tendence klást příklonku do postverbální pozice. Tento, ač marginální způsob užívání, se zdá být příznačný pro oblast střední a východní Moravy, a lze jej tak patrně chápat jako nářeční jev. V kontaktní pozici stál 2AUXP v necelých 60 % případů. Z tohoto výsledku však bohužel nelze usuzovat na sílu potenciální tendence, neboť jsme nepracovali s délkami jednotlivých klauzí, což je faktor, bez jehož zohlednění by byly jakékoli závěry problematické. Jako důkaz o působení obou tendencí

však do jisté míry lze chápat redundantní výskyty 2AUXP. V jejich případě totiž zpravidla jeden z výskytů stojí v postiniciální pozici a druhý v pozici kontaktní. Z hlediska samotné distribuce variant jsou pak výsledky následující. V současné češtině se jako frekventovanější ukazuje tvar redukovaný (necelých 72 % výskytů), v čemž lze spatřovat vliv jazykové ekonomie. Lze přitom vymezit několik faktorů, které distribuci variant ovlivňují. Prvním z nich je faktor regionu. Příklonné -s je výrazně frekventovanější na Moravě a v severovýchodních Čechách, převažuje též ve středních Čechách a ve Slezsku, v oblasti českého pohraničí je distribuce variant vyrovnaná a jediným územím na němž dominuje tvar plný, je region jihozápadočeský. Tyto výsledky tak do jisté míry potvrzují relativní rozložení uvedené v ČJA, neshodují se s ním však v otázce, kde která z variant dominuje nad druhou. Preference redukované varianty se dále silně zvyšuje, nachází-li se v téže klauzi reflexivum. Určitou roli v tom může hrát fakt, že se jedná o případ, kdy je zkrácený tvar dokonce preferován kodifikací. Distribuce variant se liší též podle toho, jakým fonémem končí předchozí slovo. Figuruje-li 2AUXP na začátku repliky či po pauze, je rozložení variant vyrovnané. Následuje-li po frikativě či afrikátě, volí mluvčí častěji zkrácený tvar. Preference příklonného -s pak dále stoupají, končí-li předchozí slovo explozívou, sonorou či vokálem. Tento fakt lze vysvětlit odlišnou mírou artikulační náročnosti. Zkrácený tvar je upřednostňován jak u mužů, tak u žen, napříč věkovými skupinami a u mluvčích všech stupňů vzdělání, přičemž u mužů a u mluvčích bez vysokoškolského vzdělání se tato preference zdá být lehce vyšší.

V úplném závěru připomenou, jak o zkoumaném jevu mluvil Miloš Dokulil. Ukazuje se totiž, že „naše malé, ale důležité -s“ je patrně důležité právě proto, že je malé, a tedy i mluvčím milé.

5. Zdroje

- BALHAR, J. – JANČÁK, P. (2011): *Český jazykový atlas 4*. Praha: Academia.
- CVRČEK, V. et al. (2010): *Mluvnice současné češtiny. 1, Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum.
- Český národní korpus – ORAL2013*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2013. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.
- DOKULIL, M. (1955): *Jazykový koutek Československého rozhlasu: (druhý výběr)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- FRANKS, S. – KING, T. H. (2000): *A handbook of Slavic clitics*. Oxford: Oxford University Press.
- GEBAUER, J. (1960): *Historická mluvnice jazyka českého. Díl III, Tvarosloví*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- HOFFMANNOVÁ, J. – RICHTEROVÁ, O. (2015): Si představ, by mě zajímalo, ti to ukážu: Jednoslabičné začátky syntaktických segmentů v mluvené češtině. *Časopis pro moderní filologii*, 97, s. 9–20.
- HOFFMANNOVÁ, J. – KOLÁŘOVÁ, I. (2013): Se vám to nelíbí? Jednoslabičné začátky českých výpovědí / dialogických replik: v běžně mluvené češtině a beletristické stylizaci. *Korpus – Gramatika – Axiologie*, 7, s. 36–47.
- HRDLIČKA, M. (1997): Bartras neviděl? *Naše řeč*, 80, s. 218–219.
- CHROMÝ, J. (2017): *Protetické v- v češtině*. Praha: FF UK.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – RUSÍNOVÁ, Z. (2003): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- KOMÁREK, M. – KOŘENSKÝ, J. – PETR, J. – VESELKOVÁ, J. (1986): *Mluvnice češtiny. 2, Tvarosloví*. Praha: Academia.
- Korpus neformální mluvené češtiny ORAL2013* <<https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:oral2013>> [Citováno 5. srpna 2017].
- KOSEK, P. (2011): *Enklitika v češtině barokní doby*. Brno: Host.

- PETR, J. – DOKULIL, M. – HORÁLEK, K. – HŮRKOVÁ-NOVOTNÁ, J. – KNAPPOVÁ, M. (1986): *Mluvnice češtiny. 1, Fonetika, fonologie, morfonologie a morfemika, tvoření slov*. Praha: Academia.
- R Development Core Team (2008): *R: A language and environment for statistical computing*. Vídeň: R Foundation for Statistical Computing.
- SEDLÁČEK, M. (1994): Ty jsi se (učil), ty jsi si (pamatoval)? *Naše řeč*, 77, s. 27–43. <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=7171>> [Citováno 5. srpna 2017].
- SPENCER, A. – LUÍS, A. R. (2012): *Clitics. An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TAGLIAMONTE, S. A. (2006): *Analysing sociolinguistic variation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- TAGLIAMONTE, S. A. (2012): *Variationist sociolinguistics: Change, observation, interpretation*. Chichester: John Wiley & Sons.
- TRÁVNÍČEK, F. (1951): *Mluvnice spisovné češtiny. Část I, Hláskosloví – Tvoření slov – Tvarosloví*. Praha: Slovanské nakladatelství.
- UHLÍŘOVÁ, L. – KOSTA, P. – VESELOVSKÁ, L. (2016): Klitikon. In: *Nový encyklopedický slovník češtiny*. <<https://www.czechency.org/slovník/KLITIKON>> [Citováno 5. srpna 2017].
- UHLÍŘOVÁ, L. (1987): *Knížka o slovosledu*. Praha: Academia.
- VACULÍK, L. (1990): *Český snář*. Brno: Atlantis.
- VÁLKOVÁ, L. (2011): Za deset litrůs říkal? Příklonné -s a jeho distribuce ve spontánním dialogu. In: V. Petkevič – A. Rosen (eds.), *Korpusová lingvistika Praha 2011. 3, Gramatika a značkování korpusů*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 38–48.
- WACKERNAGEL, J. (1892): Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung. *Indogermanische Forschungen*, 1, s. 333–436.
- ZWICKY, A. M. (1977): *On clitics*. Indiana: Indiana University Linguistics Club.